PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXVIII
2017

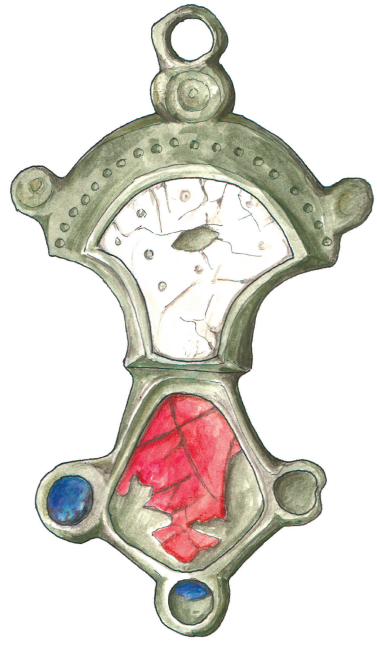

WARSZAWA 2017 VARSOVIE

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXVIII

Tom ten Redakcja poświęca pamięci

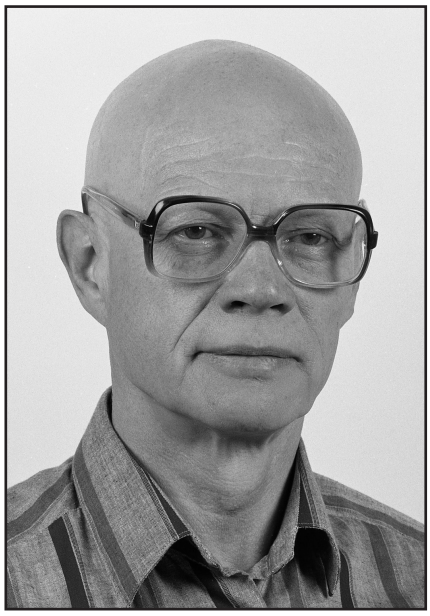

dr. Jana Jaskanisa
(19.07.1932–28.11.2016)

w latach 1980–2001
Dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego
i Redaktora Naczelnego „Wiadomości Archeologicznych”

Redaguje zespół / Editorial staff:
dr **Jacek Andrzejowski** (sekretarz redakcji / managing editor), dr **Wojciech Brzeziński** (redaktor naczelny / editor in chief),
mgr **Grażyna Orlińska**, mgr **Radosław Prochowicz**, mgr **Barbara Sałacińska**,
mgr **Andrzej Jacek Tomaszewski**, mgr **Katarzyna Watemborska-Rakowska**

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board:
Przewodniczący / Chairman – prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego),
prof. dr **Audronė Bliujienė** (Klaipėdos universitetas), prof. dr hab. **Claus von Carnap-Bornheim** (Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig),
prof. dr hab. **Zbigniew Kobyliński** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego),
prof. dr hab. **Jerzy Maik** (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
prof. dr hab. **Dieter Quast** (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz),
prof. dr hab. **Paweł Valde-Nowak** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:
prof. dr hab. **Aleksander Bursche**, prof. dr hab. **Andrzej Kokowski**, dr hab. prof. UMCS **Jerzy Libera**,
prof. dr hab. **Magdalena Mączyńska**, prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski**, dr hab. **Judyta Rodzińska-Nowak**

Tłumaczenia / Translations:
Anna Kinecka,
Jacek Andrzejowski, Magdalena Małek, Magdalena Mączyńska,
Jan Schuster, Beverly Hirschel, Manuel García-Heras, Piotr Godlewski

Korekta / Proof-reading:
Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: emaliowana zapinka z Chlebczyna. Rys.: Lidia Kobylińska i Anna Potoczny
Cover picture: the enamelled brooch from Chlebczyn. Drawing: Lidia Kobylińska and Anna Potoczny

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2017

© Autorzy, 2017

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Mazowsze.
serce Polski

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych": http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/

List of contens of "Wiadomości Archeologiczne": http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/

Adres redakcji / Editorial office:
Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXVIII

SPIS TREŚCI

Contents

DYSKUSJE

Roger Bland, Ustawa *Treasure Act* i program *Portable Antiquities Scheme* w Anglii i Walii 3

The Treasure Act and Portable Antiquities Scheme in England and Wales

Claus von Carnap-Bornheim, Ulf Ickerodt, Eicke Siegloff, Archeologia landu Szlezwik-Holsztyn a archeologia detektorystyczna 13

Archaeology of Federal State Schleswig-Holstein and Detector Archaeology

Jan Schuster, *Sypiając z wrogiem?* Potencjał badawczy amatorskiej „archeologii detektorystycznej" na przykładzie zabytków z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów z lat 2006–2014, odkrytych w kraju związkowym Szlezwik-Holsztyn 19

Sleeping with the Enemy? The Scientific Potential of Amateur 'Metal Detecting Archaeology' on the Example of the Finds Dating Back to the Roman Iron Age and the Migration Period, Discovered in 2006–2014 in the Federal State of Schleswig-Holstein

Maciej Trzciński, Raz jeszcze o poszukiwaniu zabytków w Polsce. Między teorią i praktyką 33

A New Contribution on Amateur Metal Detecting in Poland. Between Theory and Practice

ROZPRAWY

Agata Chilińska-Früboes, Zapinki oczkowate serii pruskiej z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo 45

Eye Brooches of the Prussian Series from the Territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture

MISCELLANEA

Piotr Mączyński, Anna Zakościelna, O *pierwszych grobach kultur ceramik wstęgowych w Polsce* – raz jeszcze. Inwentarze krzemienne grobów kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska *Grodzisko II* w Złotej w świetle analizy traseologicznej 107

Another Assessment of "the First Danubian Culture Graves from Poland". Use-wear Analysis of Flint Inventories from Lublin-Volhynian Culture Graves at Złota, Site *Grodzisko II*

Mirosława Andrzejowska, Brązy ze Słupi – historia niedokończona 119

Bronzes from Słupia – an Incomplete Story

Fernando Agua, Juan F. Conde, Manuel García-Heras, Urszula Kobylińska, Zbigniew Kobyliński, Badania archeometryczne ceramiki z wczesnej epoki żelaza ze Starego Kraju na Ziemi Lubuskiej 147

Archaeometric studies on the Early Iron Age pottery from the Stary Kraj (Old Country) Region in the Lubusz Land

Jacek Andrzejowski, Andrzej Maciałowicz, Między Północą a Południem. Zespół osadniczy z późnej epoki żelaza w Jarnicach nad Liwcem w świetle dalekosiężnych powiązań 179

Between the North and the South. Wide-ranging Connections of the Late Iron Age settlement Complex at Jarnice on the Liwiec River

ODKRYCIA

Witold Grużdź, Katarzyna Pyżewicz, Dominik Kacper Płaza, Znalezisko dwóch sierpów z krzemienia ożarowskiego w Dwikozach, pow. sandomierski 235
Two Sickles Made of Ożarów Flint Found at Dwikozy, Sandomierz County

Bartłomiej Kaczyński, Ponownie odkryta szpila z tarczowatą główką z Siedlimowa, pow. mogileński 240
Revisting the Pin with a Disc-shaped Head from Siedlimowo, Mogilno County

Anna Drzewicz, Pierścień napierśnika kultury pomorskiej z Woli Pasikońskiej, pow. warszawski zachodni – przykład pradziejowego recyklingu 247
A Ring from a Pomeranian Culture Pectoral, Wola Pasikońska, Warsaw-West County – a Case of Some Prehistoric Recycling

Agnieszka Krzysiak, Karol Dzięgielewski, Aldona Garbacz-Klempka, Pierścień brązowego napierśnika z wczesnej epoki żelaza z miejscowości Dziechlino-Leśnice koło Lęborka 257
A Ring from Early Iron Age Bronze Collar from Dziechlino-Leśnice near Lębork

Bożena Bryńczak, Figurka „wilka ogniowego" z osady w Chyżynach, pow. miński 266
The 'Firedog' from the Settlement at Chyżyny, Mińsk Mazowiecki County

Katarzyna Watemborska-Rakowska, Wisior w typie *Şimleul Silvaniei* z Czerska na Urzeczu 270
A Pendant of type *Şimleul Silvaniei* from Czersk in Urzecze

Jacek Andrzejowski, Unikatowa zapinka emaliowana z Chlebczyna na południowym Podlasiu 275
A Unique Enamelled Brooch from Chlebczyn in Southern Podlasie

Ireneusz Jakubczyk, Wojciech Siciński, Odkrycie trzech naczyń brązowych na osadzie kultury przeworskiej w Powodowie Drugim, pow. poddębicki 281
Three Roman Bronze Vessels from the Settlement of Przeworsk Culture at Powodów Drugi, Poddębice County

Małgorzata Kurzyńska, Jacek Andrzejowski, Cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich z Parsk, powiat grudziądzki 287
Roman Period Cemeteries at Parski, Grudziądz County

Małgorzata Kurzyńska, Nieznane materiały z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Ostrowitem na ziemi dobrzyńskiej 296
Newly Published Materials from Past Investigation of the Roman Period Cemetery at Ostrowite, County Rypin

Konstantin N. Skvorcov, Mirosław Rudnicki, Nowe odkrycia zapinek płytkowych z Sambii i Natangii 302
New Finds of Bow Brooches from Sambia and Natangia

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS 311

Wiadomości Archeologiczne, t. LXVIII, 2017
https://doi.org/10.36154/wa.68.2017.07

MIROSŁAWA ANDRZEJOWSKA

BRĄZY ZE SŁUPI – HISTORIA NIEDOKOŃCZONA

BRONZES FROM SŁUPIA – AN INCOMPLETE STORY

Abstract*: The State Archaeological Museum in Warsaw and the Archaeological Museum in Cracow each have in their keeping some bronzes datable to Hallstatt D which derive from mid-19th century discoveries, apparently made in county Kielce. The pieces entered the two museums respectively in 1928 – with the collections of G. Soubise-Bisier, and in 1880 – with the legacy of B. Podczaszyński. Formerly the eight bronzes now in Warsaw and Cracow collections were recognized as belonging to two hoards provenanced to Słupia Nowa (alternate form: Nowa Słupia). A study of archival data established that the original group comprised five bronzes, presumably recovered at the same time, namely: an ankle-ring, a spiral bracelet (now in Warsaw), another ankle-ring, a neckring and a spiral bracelet (now in Cracow). However, there is no sufficient evidence to reconstruct the structure of the original assemblages (hoards). On the other hand, the differences in the description of the findspots recorded in the case of individual pieces indicate that some of them are actually stray finds.*

Key words: *Early Iron Age, Hallstatt Period, Lusatian Culture, hoards, bronzes, ankle-rings, neckring, spiral bracelet, past collections*

Słowa kluczowe: *wczesna epoka żelaza, okres halsztacki, kultura łużycka, skarby, brązy, nagolenniki, naszyjniki, bransolety spiralne, dawne kolekcje*

Uczestnik ruchu i inna osoba znajdująca się na drodze mają prawo liczyć, że inni uczestnicy tego ruchu przestrzegają przepisów ruchu drogowego, chyba że okoliczności wskazują na możliwość odmiennego ich zachowania.
Prawo o ruchu drogowym, Art. 4 (Dz. U. rok 1997, numer 98, poz. 602)

W zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (dalej PMA) znajdują się, zakupione w 1928 roku, dwie brązowe ozdoby z okresu halsztackiego – pięknie ornamentowana wielozwojowa bransoleta spiralna i równie bogato zdobiony nagolennik typu stanomińskiego (Ryc. 1). W muzealnej *Księdze nabytków*[1] pod numerami 342 i 343 zanotowano, że są to przedmioty ze Słupi i pochodzą z kolekcji Wilczewskiego. Z tego samego zapisu wynika jednak, że były częścią sprzedanego wówczas do muzeum zbioru starożytności

[1] *Księga nabytków – okazów przedhistorycznych Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, przechowywana w Pracowni Inwentaryzacji i Ruchu Muzealiów PMA (dalej PIiRM). Z daty dziennej zakupu (7.VII) wynika, że transakcji dokonano zaledwie kilka miesięcy po formalnym powołaniu do życia PMA, w okresie tworzenia kolekcji, której podwaliny stanowiły zbiory Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych oraz Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (dalej MPR), uzupełnione darowiznami i zakupami mniejszych kolekcji z różnych instytucji i od osób prywatnych (M. Krajewska 2009, s. 6–8; M. Zalewski 2010). *Księga nabytków*, pełniąca funkcję inwentarza zakupionych zbiorów, założona została w 1923 roku jeszcze jako *Księga nabytków okazów przedhistorycznych Polskiego Centralnego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. Jednym z pierwszych cennych zakupów zabytków brązowych był sztylet z Czermna (por. R. Jakimowicz 1925, s. 319–320), zarejestrowany pod numerem 224 z datą 22.X.1923, nabyty za kwotę 200 000 mkp. Ostatniego zakupu odnotowanego w księdze dokonano w kwietniu 1939 roku.

Ryc. 1. Nagolennik (a–c) i bransoleta (d–f) ze *Słupi* ze zbiorów warszawskich.
Fot.: R. Sofuł (a, d). Rys.: A. Potoczny (b, c, e, f)
Fig. 1. Ankle-ring (a–c) and bracelet (d–f) from *Słupia* from the Warsaw collection.
Photo: R. Sofuł (a, d). Drawing: A. Potoczny (b, c, e, f)

Gustawa Soubise-Bisiera (1849–1937), warszawskiego antykwariusza i kolekcjonera[2], a nabyto je płacąc 100 zł za bransoletę i 235 zł za nagolennik[3]. Poza informacją o zakupie brak jest jakichkolwiek innych dokumentów poświadczających obecność tych zabytków w przedwojennej kolekcji muzeum. Zachował się jedynie szklany negatyw, do niedawna błędnie opisany i publikowany jako Mogielnica[4], przedstawiający nagolennik ze Słupi sfotografowany razem z zaginioną obecnie bransoletą z nieznanej miejscowości w Inflantach[5], należącą dawniej do zbiorów Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (dalej MPR). We współcześnie prowadzonej księdze inwentarzowej obydwa zabytki zakupione od Bisiera zostały zarejestrowane pod numerem III/5701 jako *zap.* (zapewne) *Słupia Nowa, pow. Kielce*.

Nagolennik wykonany jest z okrągłego pręta o maks. średn. 1,75 cm zwiniętego dwukrotnie. Końce pręta są ścienione do średn. ok. 1,3 cm i pieczątkowato rozklepane. Pręt na całej długości pokrywa ornament złożony z dwunastu grup pionowych żłobków, rozdzielających dwanaście pól zdobionych dwiema lub czterema parami (w rytmie: dwie pojedyncze, cztery podwójne, dwie pojedyncze, cztery podwójne) ukośnie skrzyżowanych linii. Powstałe trójkąty, przylegające podstawami do grup żłobków, w parach pojedynczych są ukośnie żłobkowane, tworząc motyw leżących klepsydr, a w parach podwójnych w jednej części w całości żłobkowane, w drugiej nacinane krótkimi kreskami, skomponowanymi we wsuwane w siebie kąty. Końcówki pręta zdobi podwójny zygzak i ukośny krzyż z jednej strony, pojedynczy zygzak z drugiej. Średn. zewn. nagolennika 12,8 cm, średn. rozklepanych zakończeń ok. 1,5 cm, całkowita dług. pręta 82 cm; waga 1179 g. Przedmiot jest bardzo dobrze zachowany, metal ma kolor złotobrązowy, bez patyny.

Bransoleta brązowa spiralna, skręcona jest w 8½ zwoju. Środkowe zwoje (5½) wykonane są z taśmy o przekroju daszkowatym, o szer. maks. 2 cm, której zwężające się końce (z każdej strony 1½ zwoju) przechodzą w drut o przekroju okrągłym o średn. 0,4 cm. Taśma zdobiona jest szesnastoma grupami pionowych żłobków. Pomiędzy nimi piętnastokrotnie powtarza się motyw skośnie skrzyżowanych linii z nałożonymi od zewnątrz ukośnymi nacięciami. W miejscu przecięcia linii wybite jest kółko z zaznaczonym środkiem. Zwężające się końcówki taśmy i odcinki okrągłego drutu zdobione są pięcioma grupami skośnych nacięć ułożonych w jodełkę. Wys. bransolety 13,5 cm, średn. zwojów 7–7,5 cm, całkowita dług. rozwiniętej spirali 190 cm; waga 583,5 g. Przedmiot jest bardzo dobrze zachowany, metal ma kolor złotobrązowy, bez patyny.

Tak atrakcyjne przedmioty dotąd nie doczekały się pełnej, właściwej dla ich klasy prezentacji[6], choć do obiegu naukowego trafiły ponad pół wieku temu dzięki Józefowi Kostrzewskiemu, który w 1964 roku opublikował w „Przeglądzie Archeologicznym" obszerne opracowanie znalezisk metalowych datowanych od neolitu po wczesną epokę żelaza, pochodzących ze środkowych i południowych dorzeczy Warty i Wisły[7]. Najważniejszą częścią tego tekstu jest wykaz 290 skarbów i pojedynczo odkrytych przedmiotów miedzianych i brązowych, zarejestrowanych do lat 60. XX wieku na terenie dawnej Kongresówki[8]. Zabytki ze *Słupi* ze zbiorów PMA zostały opisane w zestawie ozdób brązowych (Ryc. 2), znalezionych jakoby w dwóch skarbach ze Słupi Nowej, pow. kielecki, w których skład, poza zabytkami warszawskimi, wchodzić miały też przedmioty przechowywane w obecnym Dziale Zbiorów Dawnych Muzeum Archeologicznego w Krakowie[9] (dalej MAK).

Okazy krakowskie to: gruby skręcany naszyjnik z płaskimi, zdobionymi końcami zwiniętymi w uszka, zdobiony nagolennik typu stanomińskiego i dwie bransolety spiralne – jedna ornamentowana, wielozwojowa z taśmy, druga niska, wykonana z niezdobionej D-kształtnej sztabki o 1¾ zwoju (ozdoby[10] chronologicznie i typologicznie odpowiadające zabytkom warszawskim), oraz dwa

[2] S. Konarski 2001.

[3] Nie były to wygórowane kwoty: w 1928 w Warszawie murarz zarabiał ok. 320–450 zł miesięcznie, robotnik budowlany niewykwalifikowany ok. 200 zł, a woźny-goniec ok. 250–275 zł (Rocznik Statystyki... 1929, s. 335).

[4] J. Kostrzewski 1964, s. 51, ryc. 50.

[5] Pracownia Dokumentacji Naukowej PMA (dalej PDN), klisza nr 5566; por. G. Orlińska, Ł. Karczmarek 2010, przyp. 4 i 13.

[6] Zdjęcia okazów (jako zabytków z Nowej Słupi) zaprezentowano w katalogu wystawy *Piękno nieprzemijające. Sztuka pradziejowa ziem polskich* przygotowanej w 2002 przez Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (Sztuka pradziejowa... 2002, s. 149, kat. IV.225, IV.226, ryc. 80, 81).

[7] J. Kostrzewski 1964, s. 19–21, 67–68, ryc. 87.

[8] Artykuł był odpowiedzią J. Kostrzewskiego na wygłoszoną przez Gustafa Kossinnę w 1919 roku tezę, iż w epoce brązu znajomość stopu i wyrobów brązowych nie przekroczyła wschodniej granicy Rzeszy Niemieckiej (por. G. Kossinna 1919; J. Kostrzewski 1964, s. 5).

[9] Nr inw. MAK/7653. Paniom dr Marzenie Woźny, dr Paulinie Poleskiej i Elżbiecie Chochorowskiej oraz Panu Radosławowi Liwochowi z Muzeum Archeologicznego w Krakowie, a także Pani dr Joannie Zagórskiej-Teledze i Panu Karolowi Dzięgielewskiemu z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, serdecznie dziękuję za wielką pomoc i nieocenione inspiracje w wyszukiwaniu informacji o krakowskich zbiorach oraz w korzystaniu z zasobów archiwalnych MAK i UJ. Do dyrektora muzeum, Pana dr. hab. Jacka Górskiego, kieruję uprzejme podziękowania za zgodę na publikację zebranych materiałów.

[10] Wizerunki tych czterech przedmiotów z ich krótką charakterystyką (niestety, z omyłkowym opisem jednej z bransolet i nagolennika) opublikowane zostały w katalogu eksponowanej w krakowskim muzeum wystawy stałej (J. Rydzewski 2005, s. 341, 343, 382, 387).

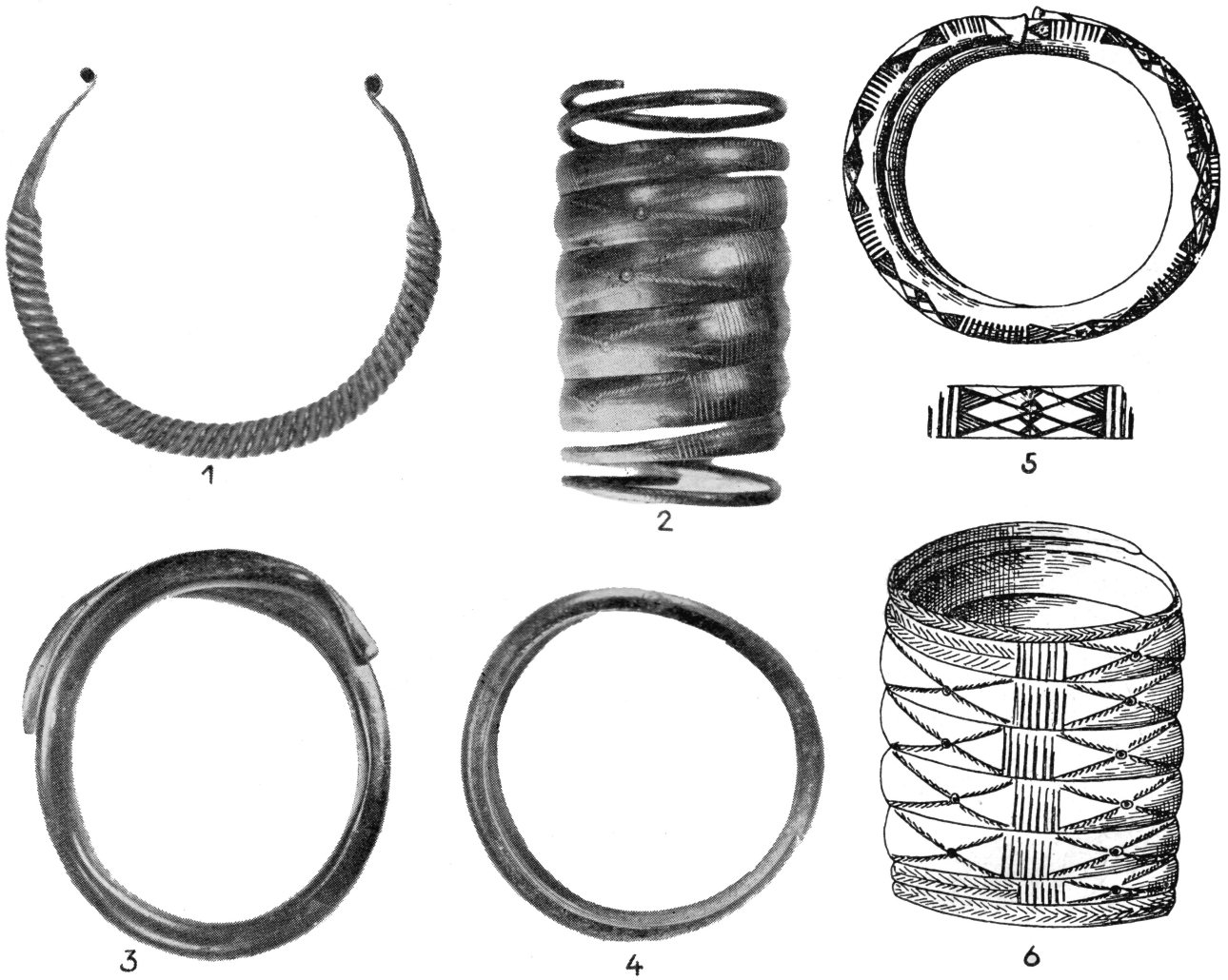

Ryc. 87. Słupia Nowa, pow. kielecki. Część 2 skarbów brązowych. 1 w 5/12, 2—5 w 4/9, 6 w 8/15 w. n. —
Fig. 87. Słupia Nowa, distr. de Kielce. Partie des 2 dépôts d'objets de bronze. 1 en 5/12, 2—5 en 4/9, 6 en 8/15 gr. nat.

Ryc. 2. Rycina ilustrująca „skarby" ze *Słupi Nowej* w artykule J. Kostrzewskiego (1964). Skan w skali 1:1
Fig. 2. Figure with illustration of 'hoards' from *Słupia Nowa* in an article of J. Kostrzewski (1964). Scanned in 1:1

fragmenty wygiętych łukowato, częściowo zdeformowanych, ukośnie żłobkowanych prętów z jednym końcem gładkim, drugim uformowanym graniasto. Przedmioty te muzeum krakowskie, sukcesor zbiorów archeologicznych Akademii Umiejętności[11], odziedziczyło z zespołem zabytków przedhistorycznych zakupionych w 1880 rokuod spadkobierczyń Bolesława Podczaszyńskiego (1822–1876), architekta, sfragistyka i archeologa, właściciela bogatej i znaczącej kolekcji starożytności[12]. Wraz z zabytkami do Akademii trafiło też archiwum naukowe Podczaszyńskiego, a w nim kartkowa kartoteka jego zbiorów[13]. W 1883 roku porządkujący kolekcję Godfryd Ossowski[14] wymienione wyżej przedmioty umieścił na jednej kartonowej planszy opisanej: *Znaleziska luźne ze Słupianowej (Słupia Nowa) Sandomierskie*. W początkach lat 90., gdy został pierwszym kustoszem Muzeum Arche-

[11] M. Zaitz 1981; E. Chochorowska 2001.

[12] M. Haisig 1952; M. Rożek 1982; E. Chochorowska 2010, s. 35–36; zob. też J. Andrzejowski 2016, s. 11, 15–16, przyp. 10, 36.

[13] Archiwum MAK, SP28: Spuścizna Bolesława Podczaszyńskiego oraz teczki stanowisk.

[14] W 1883 roku opiekę nad zbiorami archeologicznymi Akademii Umiejętności przejęła Komisja Antropologiczna, działająca w ramach Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU (M. Zaitz 1981, s. 17). Ossowski, geolog i archeolog (1835–1897; zob. S. Czarniecki 1979), w tym czasie członek przybrany Komisji archeologicznej Wydziału historyczno-filozoficznego AU (Rocznik Zarządu... 1884, s. 46), był jednym z organizatorów Muzeum Antropologiczno-Archeologicznego powołanego przy Komisji Antropologicznej (S. Czarniecki 1979, s. 437), w 1891 roku wyodrębnionego w osobą placówkę AU – Muzeum Archeologiczne (M. Zaitz 1981, s. 18).

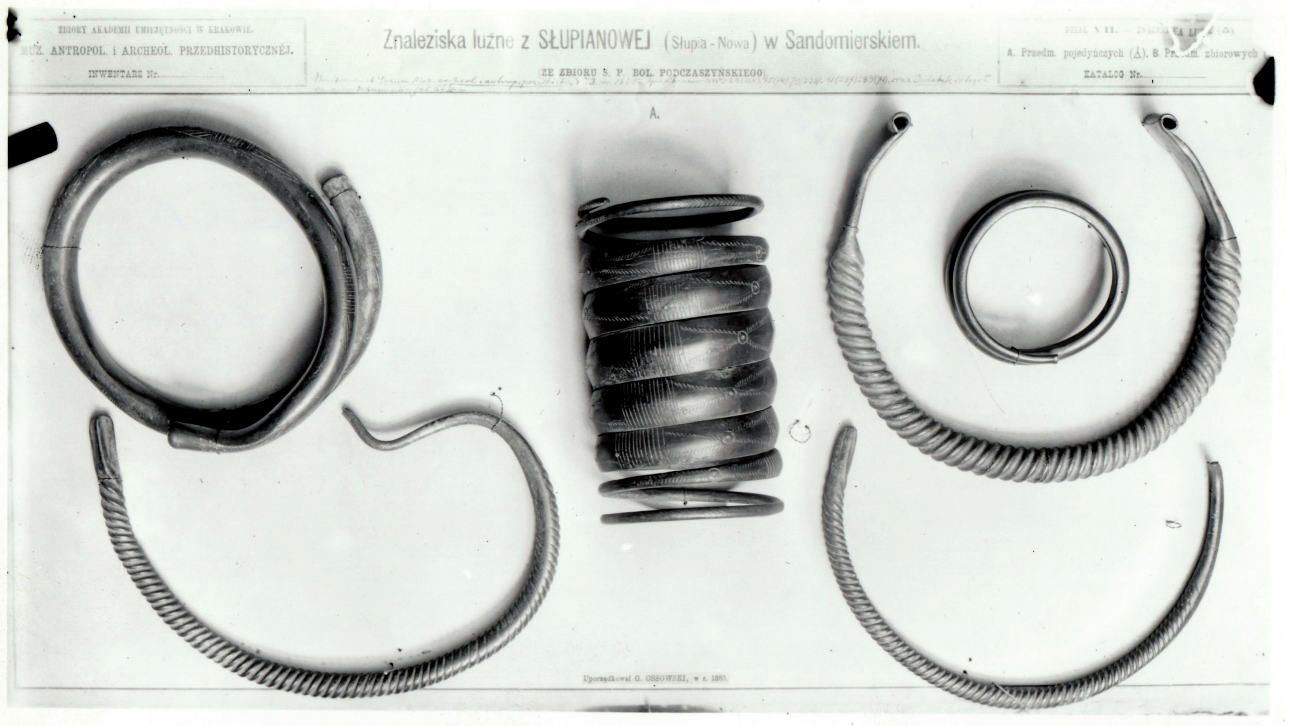

Ryc. 3. Fotografia tablicy z zabytkami ze *Słupianowej* w zbiorach Akademii Umiejętności w Krakowie. Archiwum MAK. Skan w skali 1:1
Fig. 3. Photo of a board with relics from *Słupianowa* from the collection of Academy of Learning in Cracow. Archive of MAK. Scanned in 1:1

ologicznego Akademii Umiejętności, wpisał ten zbiór do zaprowadzonego przez siebie inwentarza. W Dziale VII, rozdziale E (Królestwo Kongresowe), poz. 57 zanotował: *ze Słupianowej wyrob. bronz. 6 umoc. na 1 tablicy wspóln.*[15]. W archiwum MAK zachowała się fotografia dokumentująca zestawioną przez Ossowskiego tablicę z przymocowanymi do niej zabytkami (Ryc. 3).

Artykuł J. Kostrzewskiego wykorzystywany był do niedawna powszechnie jako praktycznie jedyny przewodnik po zabytkach metalowych z obszaru objętego tym opracowaniem[16]. Notki informującej o znaleziskach ze Słupi Nowej, zaopatrzonej wprawdzie w ilustracje i obszerną bibliografię, nie można jednak uznać za dającą dostateczną wiedzę o poszczególnych okazach i wyróżnionych zespołach ozdób. Skrótowy opis zbioru zawiera bowiem niejasności uniemożliwiające prawidłowe rozumienie i interpretację zawartych w nim informacji. Przede wszystkim niepokoi odsyłacz przy nazwie miejscowości (*zob. też Sandomierskie*), sugerujący niepewność usytuowania terytorialnego odkryć[17]. Intryguje rozdzielenie zabytków na dwa skarby zgodnie z różnicami w kolorze patyny pokrywającej poszczególne przedmioty oraz na podstawie podobieństwa formalnego dwóch ozdób, przechowywanych, o czym autor sam informuje, w różnych miejscach. Zastanawia ogólnikowość opisów, pomijających lub niewłaściwie oddających istotne cechy przedmiotów tak warszawskich, jak i krakowskich, dostępnych we wskazanych przez autora miejscach od czasów ich nabycia do dzisiaj: w MAK znajdują się zabytki oznaczone na rycinie 87 numerami 1–4 oraz nieilustrowany okaz opisany jako gęsto żłobkowany naszyjnik, a w PMA przedmioty o numerach 5 i 6 (Ryc. 2). Niezrozumiałe jest użycie do zilustrowania zabytków z kolekcji PMA – publikowanych po raz pierwszy – słabych technicznie i zadziwiająco odstających od rzeczywistości wyobrażeń rysunkowych, podczas gdy zabytki krakowskie pokazane zostały na fotografiach. Pojawia się też pytanie, dlaczego zawarta w tekście wzmianka o okolicznościach ich pozyskania do zbiorów muzealnych dotyczy jedynie okazów warszawskich.

Oczywista potrzeba upowszechnienia faktycznych wizerunków i szczegółowych opisów dwóch pięknych

[15] *Katalog Zbiorów antropologiczno-archeologicznych przy Komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie* (Archiwum MAK, inwentarze dawne [G. Ossowskiego] Muzeum Archeologicznego Akademii Umiejętności).

[16] Do materiałów zgromadzonych przez J. Kostrzewskiego i do jego ustaleń sięgali też autorzy nowszych monograficznych ujęć różnych rodzajów zabytków brązowych, publikowanych w serii *Prähistorische Bronzefunde* i zbiorczych opracowań skarbów brązowych (zob. np. Motkowice – J. Kuśnierz 1998, s. 14; M. Gedl 2004, s. 26; W. Blajer 2001, s. 339, 363; por. przyp. 92).

[17] Umieszczone również w katalogu hasła *Sandomierskie* i *Nowa Słupia, pow. kielecki* kierują do *Słupi Nowej, pow. kielecki* (J. Kostrzewski 1964, s. 51, 66).

i doskonale zachowanych ozdób ze zbiorów PMA w bezsporny sposób wiąże się więc z koniecznością zebrania wszelkiej dostępnej wiedzy o historii całego zespołu. Wymaga też wyjaśnienia wątpliwości wynikających z lektury tekstu Józefa Kostrzewskiego, a tym samym ustalenia zasobu i jakości źródeł, którymi posługiwał się autor, tworząc swój katalog znalezisk.

Żmudny proces zbierania przez Kostrzewskiego danych, w znaczącej części wykorzystanych w opracowaniu opublikowanym w 1964 roku, odzwierciedla jego kartoteka[18] – ogromny zbiór kart (niestety, na ogół niedatowanych), na których przez cały okres aktywności naukowej sporządzał wielokrotnie uzupełniane notatki o zabytkach, wypisy z literatury i odsyłacze do źródeł bibliograficznych oraz do miejsc przechowywania zbiorów. Umieszczał też wizerunki zabytków – niekiedy w wielu wersjach: były to zarówno przerysy z publikacji, jak też własnoręcznie wykonane szkice przedmiotów znanych z autopsji. Cenne uzupełnienie stanowiły rysunki i fotografie nadsyłane przez muzea i inne placówki gromadzące zbiory[19].

Spośród ośmiu kart poświęconych znaleziskom ze *Słupi* tylko jedna odnosi się bezpośrednio do okazów warszawskich, dwie to projekty rozmieszczenia ilustracji zabytków na rycinie planowanej do druku, zaś na jednej karcie zanotowane zostały wyłącznie przypisy bibliograficzne do prac własnych Józefa Kostrzewskiego oraz do tekstu Bogdana Kostrzewskiego, w których uwzględnione zostały brązy ze *Słupi*.

Z czterech kart rejestrujących zbiór krakowski trzy zawierają przerysy zabytków zaczerpnięte z literatury, opatrzone odsyłaczami. Najstarsze zanotowane pozycje bibliograficzne, wypunktowane później w publikacji, to dzieła powstałe w czasach, gdy właścicielem zbioru był Bolesław Podczaszyński, który okazy ze swej kolekcji, w tym omawiane tu ozdoby, pokazywał na wielkich wystawach starożytności i przedmiotów sztuki, urządzonych w 1856 roku w Warszawie i w latach 1858–1859 w Krakowie[20]. Podczaszyński, jeden z organizatorów wystawy warszawskiej, był też autorem naukowego przeglądu tej ekspozycji. Omawiając prezentowane wówczas zabytki, wymienił naszyjnik i wielozwojową bransoletę spiralną[21]. Kostrzewski z nieznanych powodów zapisał tylko odnośnik do naszyjnika, a szkic bransolety, pokazywanej również w Krakowie[22], sporządził na podstawie opublikowanego w 1861 roku rysunku[23], notując, że pochodziła ze zbiorów Podczaszyńskiego. Z kolei z zamieszczonego w I tomie „Wiadomości Archeologicznych" artykułu Jana Tadeusza Lubomirskiego[24] przerysował wizerunki naszyjnika i nagolennika[25]. Nie zanotował, a więc najpewniej nie znał, innych opracowań z tamtych czasów, omawiających starożytności zaprezentowane w Warszawie i Krakowie – współtworzonego i zredagowanego przez Bolesława Podczaszyńskiego katalogu wystawy warszawskiej, w którym daje on szczegółowe opisy i wymiary nagolennika, naszyjnika i bransolety spiralnej[26] oraz dokonanego przez Lucjana Siemieńskiego[27] przeglądu zawartości wystawy krakowskiej, ze wzmianką o bransolecie spiralnej[28]. Nie uwzględnił w kartotece i nie wymienił też w publikacji albumu fotograficznego Karola Beyera[29] poświęconego wystawie z 1856 roku[30]. Album, wydany drukiem w wersji francuskiej[31], otwiera zdjęcie ukazujące wybór zapewne najciekawszych i najbardziej efektownych eksponatów z czasów starożytnych, wśród nich trzy interesujące nas brązowe ozdoby z kolekcji Podczaszyńskiego[32].

Karta zatytułowana *Słupia Nowa*, na której J. Kostrzewski zadokumentował wszystkie zabytki przechowywane w Krakowie, korzystając niewątpliwie ze zbiorów

[18] Archiwum prof. Józefa Kostrzewskiego, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze.

[19] Por. J. Kostrzewski 1964, s. 24.

[20] M. Haisig 1952, s. 10–11; zob. też J. Andrzejowski 2016, s. 11, 14, przyp. 8.

[21] B. Podczaszyński 1857, s. 45, 47.

[22] *Katalog Wystawy Starożytności i Zabytków Sztuki urządzonéj przez c.k. Towarzystwo Naukowe Krakowskie. Część I, od № do № 1207* (Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkp 1430, tom 1), poz. 872.

[23] A. Przezdziecki, E. Rastawiecki 1861, D3.

[24] Jan Tadeusz Lubomirski (1826–1908), historyk, badacz historii gospodarczej kraju, działacz społeczny i oświatowy, opiekun zabytków przeszłości (S. Konarski 1973).

[25] J. T. Lubomirski 1873, s. 33–34 – ilustracje mają pomylone numery rycin, co Kostrzewski zanotował w kartotece, a potem zaznaczył w odsyłaczu bibliograficznym w swej publikacji (J. Kostrzewski 1964, s. 68).

[26] B. Podczaszyński 1856, s. 16, poz. 86, s. 20, poz. 120, s. 27–28, 125.

[27] Lucjan Hipolit Siemieński (1807–1877), literat, krytyk sztuki, współpracownik krakowskiego „Czasu", członek-założyciel Akademii Umiejętności (E. Kiślak 1979).

[28] Pisze też Siemieński o nagolennikach (wg autora *narzędziach muzycznych dzwonkowych*), m.in. o dwóch okazach wykopanych w Sandomierskiem, w tym zapewne o zabytku należącym do Podczaszyńskiego (L. Siemieński 1858, s. 13–14).

[29] Karol Adolf Beyer (1818–1877), słynny warszawski fotograf, ale i numizmatyk (zob. J. Andrzejowski 2016, s. 11, przyp. 9 – tam literatura).

[30] Ostatnio J. Kowalczyk 1981, s. 180–202.

[31] Polska wersja albumu wydana została jedynie w limitowanej luksusowej wersji oprawnej w skórę, sprzedawanej w cenie 50 rubli. Jej unikatowy egzemplarz znajduje się w Dziale Grafiki Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (J. Kowalczyk 1981, s. 187). W zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie album przechowywany jest w postaci luźnych plansz, udostępnianych w wersji elektronicznej (https://polona.pl/search/?query=Beyer_Karol).

[32] K. Beyer 1856, tabl. I. Odsyłaczami do tej ilustracji Kostrzewski zaopatrzył opisy katalogowe znalezisk z innych miejscowości, np. z Motkowic i Wałowic, cytując tytuł albumu w wersji francuskiej lub polskiej (J. Kostrzewski 1964, s. 51, 75).

muzealnych, ma postać kawałka liniowanego papieru (10×20 cm) z ołówkowymi rysunkami zabytków. Niewielkie, mało staranne szkice przedmiotów narysowanych bez wymiarów i bez skali, z symbolicznie zaznaczonym ornamentem i skromnym opisem (nie zostały zauważone i zanotowane zdobienia płaskich zakończeń masywnego naszyjnika), powstały, sądząc z formy notatki, w pośpiechu lub trudnych warunkach[33]. Fiszka, przyklejona do kartki formatu A4 podpisanej już *Nowa Słupia, pow. kielecki (Sandomierskie)*, uzupełniana była następnie o różne dodatkowe informacje (Ryc. 4). Najważniejsze są odsyłacze do publikacji Józefa Żurowskiego z 1927 roku o skarbach halsztackich z doliny Dunajca, w której autor wzmiankuje wszystkie okazy ze zbioru krakowskiego (jako pochodzące ze *Słupianowej*), lecz ich nie ilustruje. Nie skupia się też na szczegółowej charakterystyce interesujących nas zabytków, stanowiących dla niego jedynie tło rozważań o znaleziskach podkarpackich, a część uwag, opisujących niektóre indywidualne cechy omawianych tu okazów, umieszcza w przypisie[34].

Kostrzewski zapisał uwagi wyniesione z lektury tego tekstu, choć znowu umknęła, nie była więc nigdzie później wykorzystana, zawarta w nim wzmianka o zdobieniu naszyjnika. Powtórzył natomiast za autorem uwagi o różnicach w barwie patyny pokrywającej poszczególne przedmioty: zielonej, widocznej na nagolenniku i na masywnym naszyjniku (Ryc. 2:1.3) oraz na nieilustrowanym naszyjniku ze żłobkowanego pręta, i *wodnej*, dostrzegalnej ponoć na dwóch bransoletach spiralnych (Ryc. 2:2.4). Przejął też od Żurowskiego, a następnie przeniósł do swojego opracowania, koncepcję opartego na tych rozbieżnościach rozdzielenia zbioru na dwa skarby. Nie uwzględnił przy tym wiadomości podanej z pełnym przekonaniem przez Podczaszyńskiego (w publikacji, którą Kostrzewski odnotował w kartotece i przywołał w swym artykule), jakoby wystawiany w 1856 roku w Warszawie *skręt spiżowy kilkakroć zwinięty*, czyli bransoleta spiralna zaliczona przez Żurowskiego do skarbu „wodnego", znaleziony został na prawym przedramieniu szkieletu męskiego, *a następnie przez nieumiejętnego znalazcę z szacownej śniedzi starożytnej obdarty*[35]. Nie ma więc pewności, czy Kostrzewski miał okazję osobiście zapoznać się z dziełem Podczaszyńskiego, czy wiedzę o nim zaczerpnął z pośredniego źródła. Zastanawia bowiem nie tylko brak wzmianki o takiej niezgodności, ale też dlaczego, jeśli korzystał z tego opracowania, zanotował – jak już wyżej wspomniano – jedynie odsyłacz do informacji o naszyjniku.

Józef Żurowski, gromadząc w latach 20. ubiegłego wieku materiały do obronionej w 1928 roku habilitacji o brązach znad Dunajca, miał dostęp do zbiorów Akademii Umiejętności – w 1919 roku przemianowanej na Polską Akademię Umiejętności. Przez ponad rok pracował nawet jako pomocnik kustosza w Muzeum Archeologicznym PAU[36], kierowanym w tym czasie przez Włodzimierza Demetrykiewicza[37]. Wydaje się, że na skutek porządków zaprowadzonych wówczas w zbiorach, sięgał do zabytków już zdjętych z tablic i przeniesionych do pudeł opisanych jedynie nazwą miejscowości[38]. W tym wypadku była to – wg zapisu w inwentarzu Ossowskiego – *Słupianowa*. Żurowski nigdzie nie wspomina, by korzystał z archiwaliów stanowiących część spuścizny Podczaszyńskiego (w *Przypiskach do wykazu znalezisk* cytuje jedynie katalog do wystawy warszawskiej[39]), ani z dokumentów inwentaryzacyjnych z czasów Ossowskiego. Nie miał więc świadomości, że przedmioty złożone razem jako zespół znalezisk ze *Słupianowej*, podzielony przez niego arbitralnie na dwa skarby, do pierwszego muzealnego inwentarza wpisane zostały w dziale gromadzącym *znaleziny przypadkowe luźne*. O źródłach archiwalnych nie wiedział też Józef Kostrzewski, który zbiory krakowskie dokumentował najpewniej już za czasów PAU, po roku 1919 (podejmując lub intensyfikując rejestrację znalezisk z terenu Kongresówki w reakcji na wystąpienie Kossinny), a przed ukazaniem się drukiem pracy Żurowskiego, choć na kartce ze szkicami zabytków jako miejsce przechowywania zbioru zapisał jeszcze, podobnie jak Żurowski, *Ak. Um.* (Akademia Umiejętności).

Hasła kart zabytków krakowskich, sporządzonych przez Kostrzewskiego na podstawie znanych mu publikacji, lokalizują znaleziska tak, jak zapisali to poszczególni cytowani autorzy: Jest więc *Sandomierskie*, tak jak u Podczaszyńskiego oraz Przezdzieckiego i Rastawieckiego, *Nowa Słupia (Sandomierskie)*, jak u Lubomirskiego, czy też *Słupia Nowa (Słupianowa)*, jak u Żurowskiego. Przy

[33] Na identycznych liniowanych kartkach wykonane zostały, prawdopodobnie w czasie tej samej wizyty w Akademii Umiejętności, szkice zabytków z innych miejscowości, np. Motkowic, Wałowic, Włynic i Wójczy, zapisanych w inwentarzu Ossowskiego pod kolejnymi lub bliskimi numerami (56–59 i 92) i przechowywanych na jednej półce. Rysunki, naklejone potem na karty większego formatu, uzupełnione były o bibliografię i dalsze adnotacje. W publikacji z 1964 roku wymienione zespoły zyskały ilustracje w postaci profesjonalnych rycin i fotografii (J. Kostrzewski 1964, ryc. 51, 52, 103, 107, 108).

[34] J. Żurowski 1927, s. 50–52, 56–59, przyp. 149 i Wykaz znalezisk, poz. 16, 17.

[35] B. Podczaszyński 1857, s. 45.

[36] J. Kostrzewski 1936, s. 3.

[37] M. Zaitz 1981, s. 18–19. Na temat Demetrykiewicza zob. np.: W. Antoniewicz 1946; M. Woźny 2010.

[38] E. Chochorowska 2001, s. 15. W opinii Pani Elżbiety Chochorowskiej obecny numer inwentarzowy tego zbioru, zapisany w księdze kontynuującej inwentarz zapoczątkowany jeszcze w czasach PAU, nadany został zapewne już po II wojnie światowej.

[39] J. Żurowski 1927, s. 99, poz. 2.

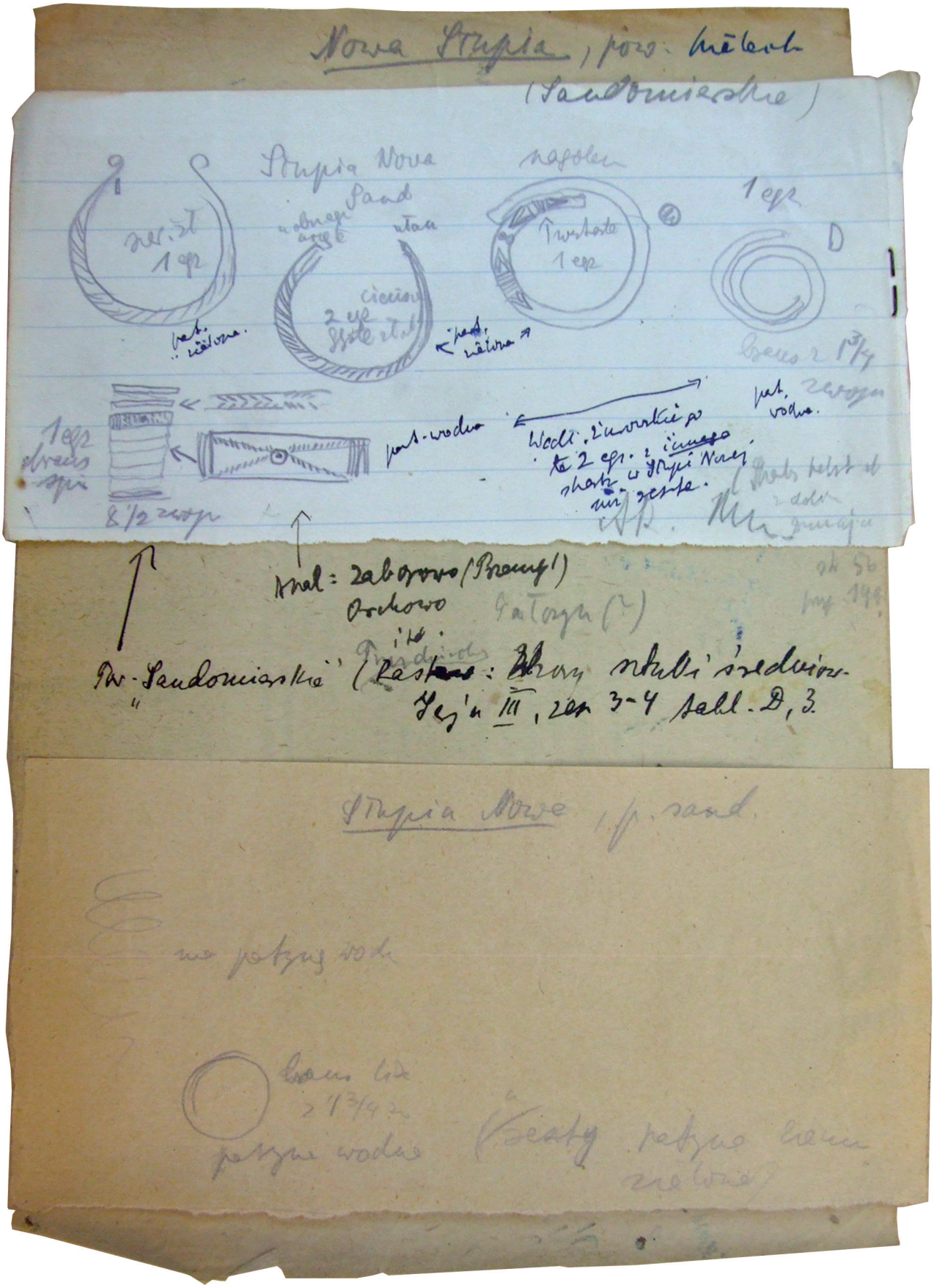

Ryc. 4. Karta z rysunkami i notatkami do zabytków z *Nowej Słupi* vel *Słupi Nowej* ze zbiorów krakowskich. Archiwum J. Kostrzewskiego, teka 65. Fot.: Ł. Karczmarek. Fot. w skali ok. 4:5

Fig. 4. File with drawings and notes of finds from *Nowa Słupia* vel *Słupia Nowa* from the Cracow collection. Archive of J. Kostrzewski, folder 65. Photo: Ł. Karczmarek. Ca. 4:5 of the life-size

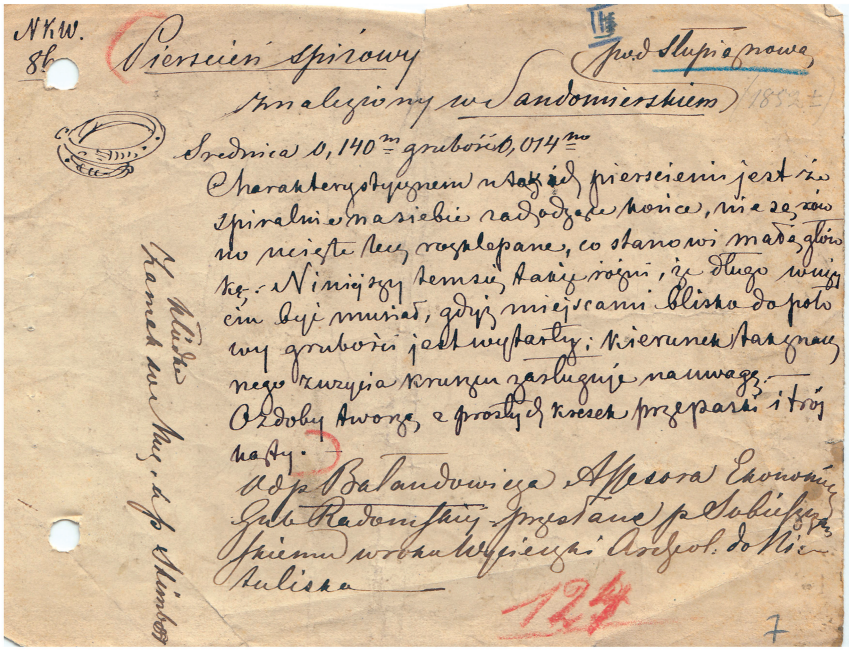

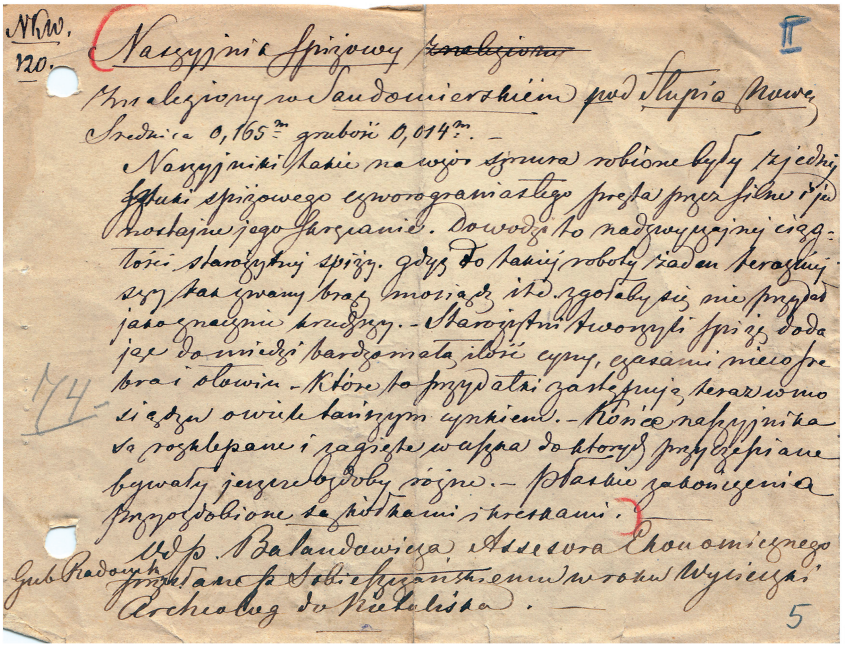

Ryc. 5. Fiszki Podczaszyńskiego oznaczone numerami *Katalogu Wystawy Starożytności…* prezentowanej w Warszawie w 1856 roku: NKW 86 (a), NKW 120 (b). Archiwum MAK. Skan w skali ok. 3:4

Fig. 5. Podczaszyński's files signed with numbers from *Katalog Wystawy Starożytności…* displayed in Warsaw in 1856: NKW 86 (a), NKW 120 (b). Archive of MAK. Scanned in ca. 3:4

wszystkich nazwach miejsc zanotowane są również ich alternatywne warianty.

Zamieszaniu z sytuowaniem znalezisk w terenie – ogólnym (*Sandomierskie*), lub bardziej precyzyjnym (*Słupia Nowa* vel *Nowa Słupia*) – winien jest poniekąd sam Podczaszyński. Katalogując skrupulatnie zabytki ze swej kolekcji notował również miejsca i znane mu szczegóły odkryć. Opisy zbiorów sporządzał na kartkach różnych formatów, dołączanych do poszczególnych przedmiotów lub zespołów zabytków[40]. Nie prowadził ciągłej, konsekwentnej numeracji zbiorów. Tylko niektórym notkom przypisał numery, które wiązały zabytki z kolekcjami poprzednich właścicieli lub z wykazem stanowisk przygotowywanym przez badacza pod koniec życia[41]. Dla okazów wybranych na wystawę warszawską opracował odrębną kartotekę – fiszki oznaczone zostały numerami katalogu wystawowego (poprzedzonymi sygnaturą NKW), a niektóre opatrzone też miniaturowymi szkicami ułatwiającymi

[40] M. Haisig 1952, s. 13–14.

[41] Doprowadzony do litery „S" *Poczet wykopalisk (alfabetyczny)* obejmował miejsca odkryć o dobrze udokumentowanej lokalizacji i okolicznościach pozyskania zabytków. Znaleziska ze *Słupi* nie zostały w nim uwzględnione. Por. B. Drobniewicz, M. Zając 1998, s. 6–7, tabl. IV:1, V; zob. też J. Andrzejowski 2016, s. 17.

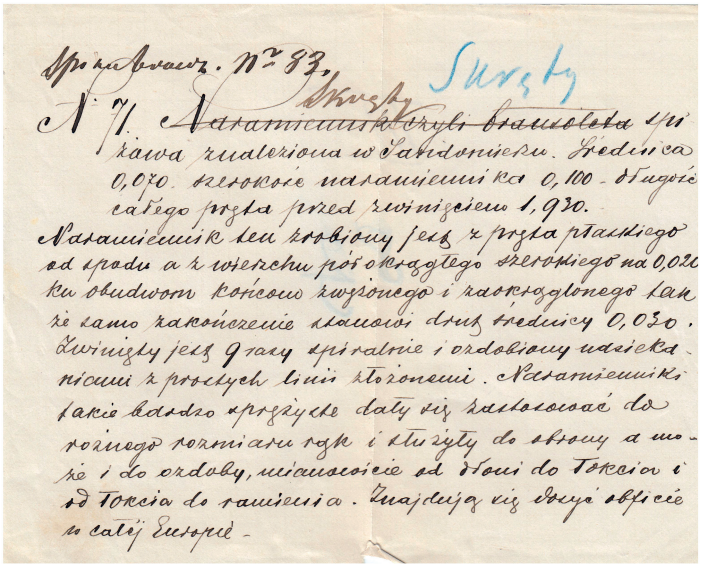

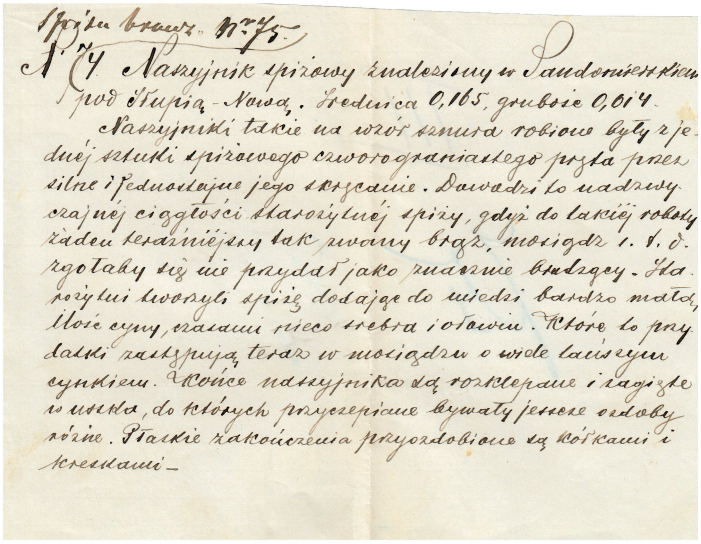

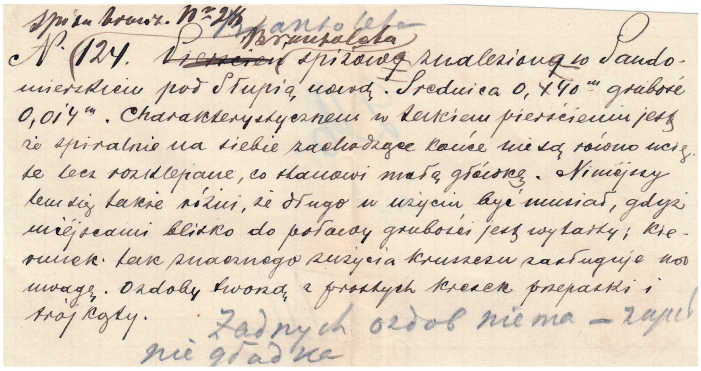

Ryc. 6. Metryczki Przybysławskiego oznaczone numerami kolekcji Podczaszyńskiego – duplikaty fiszek do zabytków wystawionych w Warszawie w 1856 roku: 71 (a), 74 (b) i 124 (c). Archiwum MAK. Skan w skali ok. 3:4

Fig. 6. Labels written by Przybysławski signed with numbers of Podczaszyński's collection – copies labels of antiquities exhibited in Warsaw in 1856: 71 (a), 74 (b) and 124 (c). Archive of MAK. Scanned in ca. 3:4

identyfikację eksponatów[42] (Ryc. 5:a.b). Numerowaną kartotekę całości zbiorów Podczaszyńskiego stworzył po śmierci kolekcjonera Władysław Przybysławski (1830–1908)[43], pełnomocnik rodziny w sprawie sprzedaży kolekcji do Akademii Umiejętności[44]. Wykonał on duplikaty lub skrócone wersje oryginalnych notek Podczaszyńskiego (być może korzystając z czyjejś pomocy – niektóre pisane są, jak się wydaje, inną ręką), a w wypadku braku pierwowzorów, sporządził własne opisy zabytków[45]. Na powtarzających pierwotne zapisy metryczkach dotyczących przedmiotów ze *Słupi* pokazywanych w Warszawie w 1856 roku, z nadanymi przez Przybysławskiego numerami kolekcji 71, 74 i 124[46], dopisanymi też ołówkiem lub kredką na oryginalnych fiszkach Podczaszyńskiego, widnieje dwukrotnie *Sandomierskie pod Słupią Nową* (tak opisane są naszyjnik i nagolennik), a w wypadku bransolety – *Sandomierz* (Ryc. 6:a–c).

---

[42] Por. J. Andrzejowski 2016, ryc. 4.

[43] Historyk i archeolog amator, kolekcjoner, członek Komisji archeologicznej AU (http://www.kultura.malopolska.pl/record/-/record/aggregated90299 [dostęp 25.05.2017]; zob. też E. Majewski 1899, s. 159; por. M. Zalewski 2005, s. 248).

[44] Por. J. Andrzejowski 2016, przyp. 36.

[45] Poświadczają to adnotacje umieszczone na kilku fiszkach Przybysławskiego przez Izydora Kopernickiego (1825–1891), ówczesnego sekretarza Komisji antropologicznej AU (por. J. Andrzejowski 2016, przyp. 31), również zaangażowanego w sprawę pozyskania zbiorów Podczaszyńskiego do Akademii. Numery nadane przez Przybysławskiego poszczególnym zabytkom posłużyły następnie do ich wyszczególnienia w *Spisie ogólnym zbioru...* przygotowanym dla oceny jego wartości (por. J. Andrzejowski 2016, s. 15–16, przyp. 31, 32, 36). Przy niektórych opisach zabytków widnieją też dopiski i komentarze innych osób w różnych czasach identyfikujących i porządkujących zbiory, również po ich przejęciu przez AU. Na wielu fiszkach Przybysławskiego Kopernicki dopisał numery *spisu brązów* (zob. Ryc. 6:a–c, 7:c.d), sporządzonego przez Adama Honorego Kirkora (zob. D. Fajnhauz, S. Nosek 1967). Spis ów był zapewne także częścią dokumentu *Wykaz Zbioru starożytności przedhistorycznych ś.p. B. Podczaszyńskiego w Warszawie (wg katalogu tegoż zbioru sporządzony w Krakowie)*, stanowiącego załącznik do wniosku o zakup kolekcji. O autorstwie spisu informuje Kopernicki przy opisach niektórych zabytków.

[46] W katalogu wystawy odpowiednio nr. 125, 120 i 86 (B. Podczaszyński 1856, s. 27, 26, 16). Wśród przechowywanych w MAK archiwaliów znajduje się też rysunek, na którym Podczaszyński, współtwórca wystawy, projektował układ wybranych zabytków w gablocie. Niektóre szkice, w tym przedmiotów z numerami 120 i 125, oznaczył literką P, sygnalizującą własne zbiory.

Podczaszyński treść swoich fiszek przeniósł, w zasadzie *in extenso*, do opracowanego przez siebie katalogu wystawy[47]. Z istotnym wyjątkiem. We wszystkich opisach katalogowych dwie różne lokalizacje znalezisk zastąpił jednym ogólnym określeniem: *Sandomierskie*, powtórzonym również (przez siebie, a następnie przez innych autorów) w kolejnych dziełach omawiających ekspozycje warszawską[48] i krakowską. Ossowski zaś, składając tablicę z zabytkami ze *Słupianowej*, dopisał *Sandomierskie*, ale też *Słupia Nowa,* bo tak zanotowane zostało miejsce znalezienia przedmiotów (*naramiennik* i *skrętka*) opisanych na jeszcze dwóch fiszkach ze *Słupią* w tytule, oznaczonych przez Przybysławskiego numerami 237 i 238 (Ryc. 7:c.d).

Wiedza zaczerpnięta z dzieł XIX-wiecznych oraz z pracy Gustafa Kossinny z 1915 roku[49] wystarczyła Józefowi Kostrzewskiemu do zaznaczenia w punkcie oznaczającym Nową Słupię[50] na mapie ilustrującej tekst opublikowany w 1925 roku[51], trzech rodzajów ozdób halsztackich (nagolenniki spiralne, naszyjniki z uszkami, bransolety spiralne), na pewno znanych mu również ze zbiorów krakowskich. W późniejszej pracy z 1936 roku, uwzględniającej podobne znaleziska, nie wymienia nazw miejscowych, a na mapki nanosi tylko rozrzut nagolenników i naszyjników[52]. W opracowaniu z 1949 roku Bogdan Kostrzewski, omawiając znaczenie Odry w pradziejach i umieszczając na mapie oraz w zestawieniu zbiorczym nagolennik ze Słupi Nowej[53], nie wspomina jeszcze o okazie warszawskim, a w odsyłaczach bibliograficznych nie wymienia pracy Żurowskiego. Józef Kostrzewski cytuje ją dopiero w kolejnym, ważnym opracowaniu poświęconym problematyce *wczesnego okresu żelaznego* na obszarze Polski, opublikowanym najpierw w 1954 roku po polsku, a kilka lat później po niemiecku[54]. Dowodząc funkcjonowania w okresie Ha D na Kujawach silnego ośrodka metalurgicznego, produkującego efektowne ozdoby brązowe, wprowadza do powszechnego obiegu pojęcie „ozdób kujawskich" (reprezentowanych głównie przez zwijane nagolenniki z litego pręta, bransolety spiralne z taśmy lub sztabki ze zwężonymi końcami, masywne, skośnie żłobkowane naszyjniki z szerokimi, spłaszczonymi końcami zwiniętymi w uszka i szpile z parami spiralnych tarczek) i definiuje typ stanomiński nagolenników. Dopiero w tych tekstach uwzględnia wymienianą przez Żurowskiego niską bransoletę zwiniętą ze sztabki, widoczną na tablicy Ossowskiego (Ryc. 2:4). Tam też w ilustrowanych mapami wykazach zabytków po raz pierwszy notuje bransoletę spiralną i nagolennik ze zbiorów PMA. Z niejasnych powodów „skarbów" ze *Słupi Nowej* nie wprowadza do opublikowanych w obu pracach zestawień znalezisk zwartych z młodszego okresu halsztackiego, natomiast umieszcza je w tabelach z zespołami ozdób kujawskich[55].

Z sekwencji udostępniania informacji o znaleziskach ze *Słupi* można byłoby wnioskować, że wiedzę o zabytkach znajdujących się w Warszawie Józef Kostrzewski posiadł dopiero w początkach lat 50. Połowa ubiegłego wieku to jednak dla PMA trudny okres ciągłych przeprowadzek, przenoszenia, segregowania i porządkowania zbiorów, po

[47] Katalog towarzyszący wystawie spisał Franciszek Maksymilian Sobieszczański (1814–1878), zaprzyjaźniony z Podczaszyńskim i z nim współpracujący archeolog-amator, ceniony historyk-varsavianista i publicysta, zarazem cenzor i agent policji carskiej (S. Konarski 2000). Na okładce 7. tomiku, zawierającego rękopisy kart zabytków starożytnych, widnieje jego nazwisko i data 25 czerwca / 8 lipca 1856 roku. Sobieszczański korzystał niewątpliwie z fiszek przygotowanych przez Podczaszyńskiego, który to dokonał uzupełnień i poprawek, nadając tekstom katalogu ostateczną postać (zob.: Archiwum MAK, Teczka wystawy warszawskiej: *Katalog Wystawy Starożytności i przedmiotow Sztuki urządzonej w Pałacu J.W. Hr. Aug. Potockich w Warszawie na Krakowskiem przedmieściu*; por. M. Haisig 1952, s. 10; T. Chochorowska 2010, s. 35).

[48] Por. B. Podczaszyński 1857, s. 45, 47; L. Siemieński 1858, s. 13–14.

[49] G. Kossinna 1915, s. 108 – jako *Slupia Nowa bei Sandomir*.

[50] Człon *Nowa* przed lub po nazwie miejscowości *Słupia* – określenie odróżniające lokowaną w XIII wieku wieś od położonej nieopodal Starej Słupi (http://www.nowaslupia.pl/kategorie/rys_historyczny [dostęp 31.05.2017]), pojawia się dość niekonsekwentnie w tekstach z różnych czasów. Nazwa miejscowości Słupia Nowa, najczęściej spotykana w literaturze z XIX i początków XX wieku występuje w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. X, Warszawa 1889, s. 854–855). Użyta przez Kostrzewskiego w opracowaniu z 1964 roku, obowiązywała jeszcze w czasach PRL (*Spis miejscowości Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej*, Warszawa 1968, s. 1047). Później (*Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, Warszawa 1980, s. 550) wprowadzono obowiązującą do dziś nazwę Nowa Słupia (gm. *loco*, pow. kielecki, woj. świętokrzyskie). Zapewne w imię zgodności z publikacją Kostrzewskiego nazwa Słupia Nowa utrzymana została na pierwszym miejscu w zestawieniu katalogowym W. Blajera (2001, s. 366, poz. 155, 156).

[51] J. Kostrzewski 1925, s. 241–281.

[52] J. Kostrzewski 1935, ryc. 8, 9.

[53] B. Kostrzewski 1949, mapka XVII, zał. do mapy XVII, poz. 27.

[54] J. Kostrzewski 1954, mapa I i zest. 1, poz. 23, mapa II i zest. 2, poz. 5; 1958, mapa i zest. 1, poz. 23, mapa i zest. 2, poz. 5, mapa i zest. 3, poz. 13, zest. 7. W obu artykułach jako miejsce przechowywania zbioru nadal wymieniana jest Akademia Umiejętności (w latach 1919–1952 Polska Akademia Umiejętności), mimo że w czasie przygotowywania opracowań do druku Muzeum Archeologiczne, po przekształceniach instytucjonalnych przeprowadzonych w 1953 roku, działało przy Polskiej Akademii Nauk, zaś od 1955 roku było już samodzielną jednostką pod zarządem Ministerstwa Kultury i Sztuki; w 1958 roku podporządkowano je Radzie Narodowej miasta Kraków, obecnie jest instytucją samorządową, podległą Marszałkowi Województwa Małopolskiego (M. Zeitz 1981, s. 20, 21; A. Tyniec, *Muzeum Archeologiczne w Krakowie – spadkobiercą Muzeum Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, http://www.ma.krakow.pl/artykuly.php?i=1.44.129&gl=2&j=0 [dostęp 14.09.2017]).

[55] J. Kostrzewski 1954, tab. II, zest. 6; 1958, tab. II, zest. 7.

Ryc. 7. Fiszki Podczaszyńskiego do zabytków ze *Słupi Nowej* wystawianych w Peszcie w 1876 roku (a, b) i duplikaty Przybysławskiego oznaczone numerami kolekcji Podczaszyńskiego: 237 (c) i 238 (d). Archiwum MAK. Skan w skali ok. 3:4

Fig. 7. Podczaszyński's files of relics from *Słupia Nowa* exhibited in Pest in 1876 (a, b) and copies written by Przybysławski and signed with numbers of Podczaszyński's collection: 237 (c) and 238 (d). Archive of MAK. Scanned in ca. 3:4

części jeszcze wypakowywanych ze skrzyń sprowadzonych do Muzeum w trakcie powojennej akcji rewindykacyjnej[56]. Dostęp do wielu zabytków był bardzo utrudniony lub wręcz niemożliwy, a na wystawie w oranżerii pałacu w Wilanowie, otwartej w 1952 i trwającej do 1955 roku, okazów ze *Słupi* nie pokazywano[57]. Tzw. karta brulionowa, rejestrująca ich obecność w zbiorach muzealnych i poprzedzająca wpis do inwentarza[58], powstała dopiero w 1968 roku – przed nazwą miejscowości zanotowano *Zapewne*, co świadczy, że zabytki nie były oznakowane i nie towarzyszyły im żadne metryczki[59]. Jest więc bardziej prawdopodobne, że Kostrzewski okazy ze *Słupi* skatalogował jeszcze przed wojną. W 1933 uczestniczył w VII Międzynarodowym Kongresie Historycznym odbywającym się w Warszawie. Miał więc wówczas niewątpliwą okazję zwiedzić pierwszą stałą ekspozycję urządzoną przez PMA w 1931 roku w ówczesnej siedzibie muzeum przy ul. Agrykola i trwającą niemal do wybuchu wojny[60]. Nie zachowały się wprawdzie wykazy eksponowanych wówczas zbiorów (może takowych nie sporządzono), jednak we wspominanej już wyżej *Księdze nabytków* przy niektórych okazach, w tym przy ozdobach ze *Słupi*, odnotowano, że znajdują się na wystawie. W trakcie obrad kongresu Kostrzewski wygłosił referat o roli Wisły w pradziejach, opublikowany najpierw po francusku w materiałach z konferencji[61], a w 1936 roku w „Przegląd-

[56] M. Krajewska 2009, s. 14–20. W 1954 roku rozpakowano jeszcze kilkadziesiąt skrzyń z zabytkami zgromadzonymi przez Niemców w 1940 roku w gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie (PDN, teczki „Rewindykacje").

[57] *Wykaz zabytków do wystawy 1952 w Wilanowie* (PDN, Wystawy dawne, teczka 1, poz. 3).

[58] Komórka zajmująca się inwentaryzowaniem zbiorów została utworzona w PMA dopiero w 1958 roku (M. Krajewska 2009, s. 20).

[59] Nie wiadomo, kto sporządził zapis na karcie. Wstępnej identyfikacji zabytków dokonał, najpewniej na podstawie publikacji J. Kostrzewskiego z 1964 roku, dr Jacek Miśkiewicz, ówczesny kierownik Działu Epoki Brązu PMA, który publikując w 1968 roku rysunek „warszawskiego" nagolennika jako znaleziska ze Słupi Nowej korzystał jeszcze z ilustracji zamieszczonej w tejże pracy (J. Miśkiewicz 1968, ryc. 32:d).

[60] M. Krajewska 2009, s. 9.

[61] J. Kostrzewski 1933; por. 1970, s. 185–186.

dzie Archeologicznym" w postaci cytowanego wyżej artykułu[62]. Nie ma jednak żadnej pewności, że zaznaczając na mapie wybrane rodzaje zabytków, miał też na uwadze obejrzane na wystawie brązy ze *Słupi* ze zbiorów PMA.

Nieskalowane szkice zabytków warszawskich z jedynej poświęconej im karty z archiwum J. Kostrzewskiego wyglądają na wykonane własnoręcznie z oryginałów, ale znów jakby oglądanych w niezbyt sprzyjających okolicznościach, może widzianych przez szybę gabloty (Ryc. 8). Stąd zapewne nienaturalne ustawienie przedmiotów, wyraźnie deformujące kształt bransolety, w dodatku narysowanej w odwrotnym skręcie. Ornamenty naniesione są tylko częściowo, z adnotacją *itd.*, sugerującą pełną powtarzalność pokazanego schematu, co w wypadku nagolennika okazało się jednak mylnym założeniem. Skąpe opisy ozdób w późniejszym czasie uzupełnione zostały kilkoma notatkami, w tym dopiskiem *Nowa* przy nazwie miejscowości. Z porównania kart (rodzaju i formatu papieru oraz formy zapisu), na których Kostrzewski dokumentował różne zabytki z kolekcji warszawskich, wydaje się, że w tym samym czasie, co szkice i notatki do nagolennika i bransolety, powstały fiszki z odręcznymi rysunkami kilku innych zabytków, pozyskanych do zbiorów PMA przed 1939 rokiem i również umieszczonych na wystawie. Znajdujący się w tej grupie grot z Bochotnicy został kupiony dopiero w 1937 roku[63]. Można więc sądzić, że grot ten i ozdoby ze *Słupi* Kostrzewski narysował dopiero w końcówce lat 30. ubiegłego wieku[64].

Większość zabytków należących obecnie do zbiorów PMA, skatalogowanych w publikacji J. Kostrzewskiego z 1964 roku, ilustrują rysunki. Fotografie nielicznych okazów pochodzą jeszcze z czasów, gdy przedmioty te znajdowały się w MPR lub w zbiorach Muzeum Archeologicznego im. Erazma Majewskiego[65]. Jedynie kilka zdjęć jest dziełem uruchomionej w PMA w 1950 roku pracowni fotograficznej, w której sukcesywnie dokumentowano zabytki, poczynając od najcenniejszych, przygotowywanych do ekspozycji lub do publikacji[66]. Brązy ze *Słupi* sfotografowano dopiero w latach 70. ubiegłego wieku[67], gdy po zainwentaryzowaniu zbiorów przystąpiono do sporządzania katalogu naukowego zabytków. Kostrzewski, nie mając do nich dostępu (w czasie przygotowywania publikacji nie mógł mieć nawet pewności, że ozdoby ze *Słupi* nadal istnieją), zamieścił rysunki ze swej kartoteki, uzupełniając ornament według dość pobieżnie naszkicowanego niegdyś wzoru. Zdawkowe notatki o czasie i okolicznościach pozyskania do PMA brązów ze *Słupi*, ze skreśleniami i znakami zapytania, świadczą, że ich autor nie widział wpisu w *Księdze nabytków* i uzyskał te dane od osoby, która nie zadbała o precyzję informacji. W kartotece pojawiły się więc wątpliwości co do daty zakupienia zabytków przez PMA i numerów, pod którymi zostały zapisane. Na karcie nie ma też wzmianki, zanotowanej w *Księdze nabytków*, że nagolennik pokryty był *patyną torfową* (takiej uwagi autor wpisu nie umieścił przy bransolecie). Ozdoby po włączeniu do zbiorów PMA, a przed umieszczeniem ich na wystawie, były niewątpliwie czyszczone, aczkolwiek nie ma na nich śladów intensywnych zabiegów mechanicznych[68]. Na powierzchni nagolennika w trudniej dostępnych miejscach, przy stykach zwojów, nadal widoczne są ciemne przebarwienia, natomiast na taśmie bransolety tylko od wewnątrz można dojrzeć nikłe ślady nalotu zielonej patyny. Obydwa przedmioty wyglądały zatem podobnie, różniąc się nieco, tak jak i dziś, jedynie odcieniem złotobrązowego metalu. Publikując ozdoby – obie niezielone, czyli, idąc za Żurowskim, pochodzące ze środowiska mokrego – Kostrzewski włączył je do *wodnego* „skarbu I", w którym Żurowski umieścił już dwie bransolety krakowskie. Wzmocnił tym samym własne przypuszczenie, zanotowane w kartotece ze znakiem zapytania, a w publikacji wyrażone z wahaniem, że wielozwojowa bransoleta warszawska i niemal identyczna krakowska należały do jednego zespołu. Faktem jest, że różni je jedynie niewielkie przesunięcie w stosunku do siebie układu motywów ornamentacyjnych na kolejnych

[62] Zob. przyp. 52.

[63] *Księga nabytków*, poz. 1311 – zakup od Wiktora Padé z Warszawy (PIiRM).

[64] W kartotece J. Kostrzewskiego znajdują się trzy rysunki grotu (nr inw. PMA/III/2001). Jeden to szkic bez wymiarów wykonany na kartce odpowiadającej wymiarami i rodzajem papieru tej, na jakiej powstały notatki o *Słupi*. Drugi rysunek w skali 1:1, z naniesionymi szczegółami (na tulejce zostały zaznaczone dwa otwory na nity), był niewątpliwie podstawą do trzeciego rysunku, na kalce, przeznaczonego do druku.

[65] Np. Kluczewo – MEM 18748, 18749, 24862, 24863, Bolesławice – MPR 809 (obecnie brak w zbiorach PMA), Osowo – MPR 1009 (J. Kostrzewski 1964, s. 27, 40, 53, ryc. 34, tabl. II:7, XXI:1). Kostrzewski zbiory MPR oglądał w 1916 roku, gdy przebywał w Warszawie uczestnicząc w porządkowaniu i przeprowadzce zbiorów Erazma Majewskiego z gmachu Zachęty na Podwale (J. Kostrzewski 1970, s. 90, 122). Na niektórych kartach kartotekowych MPR (np. nr 256 – dwa zwoje brązowe z daru Dudrewicza; nr. 273 i 274 – zabytki brązowe z wykopalisk w Domaniewie, z daru Wojciecha Gersona) zanotowana została data wizyty Kostrzewskiego (5.VIII) oraz dokonana przez niego ocena chronologiczna i kulturowa zabytków.

[66] Np. najstarsze zdjęcia skarbu ze Stawiszyc, zakupionego do PMA w 1959 roku, w *Księdze przybytków* zbiorów fotograficznych PMA (PDN) zostały zarejestrowane w marcu 1960 roku jako pozycja nr 566. Zdjęcie drukowane w „Wiadomościach Archeologicznych" (zob. J. Dąbrowski, Ł. Okuliczowa 1962, ryc. 2), zostało udostępnione Kostrzewskiemu przed ukazaniem się tej publikacji, bowiem zamieszczona przez niego w artykule z 1964 roku ilustrowana fotografiami informacja o skarbie nie zawiera jeszcze żadnego odsyłacza bibliograficznego (J. Kostrzewski 1964, s. 70, ryc. 94:1; por. A. Gardawski 1953, s. 82).

[67] PDN, klisze nr. 16896 i 16897.

[68] Jest to opinia Pana Tomasza Mayera z Pracowni Konserwacji Metali PMA, który w 1989 roku czyścił i zabezpieczał oba przedmioty.

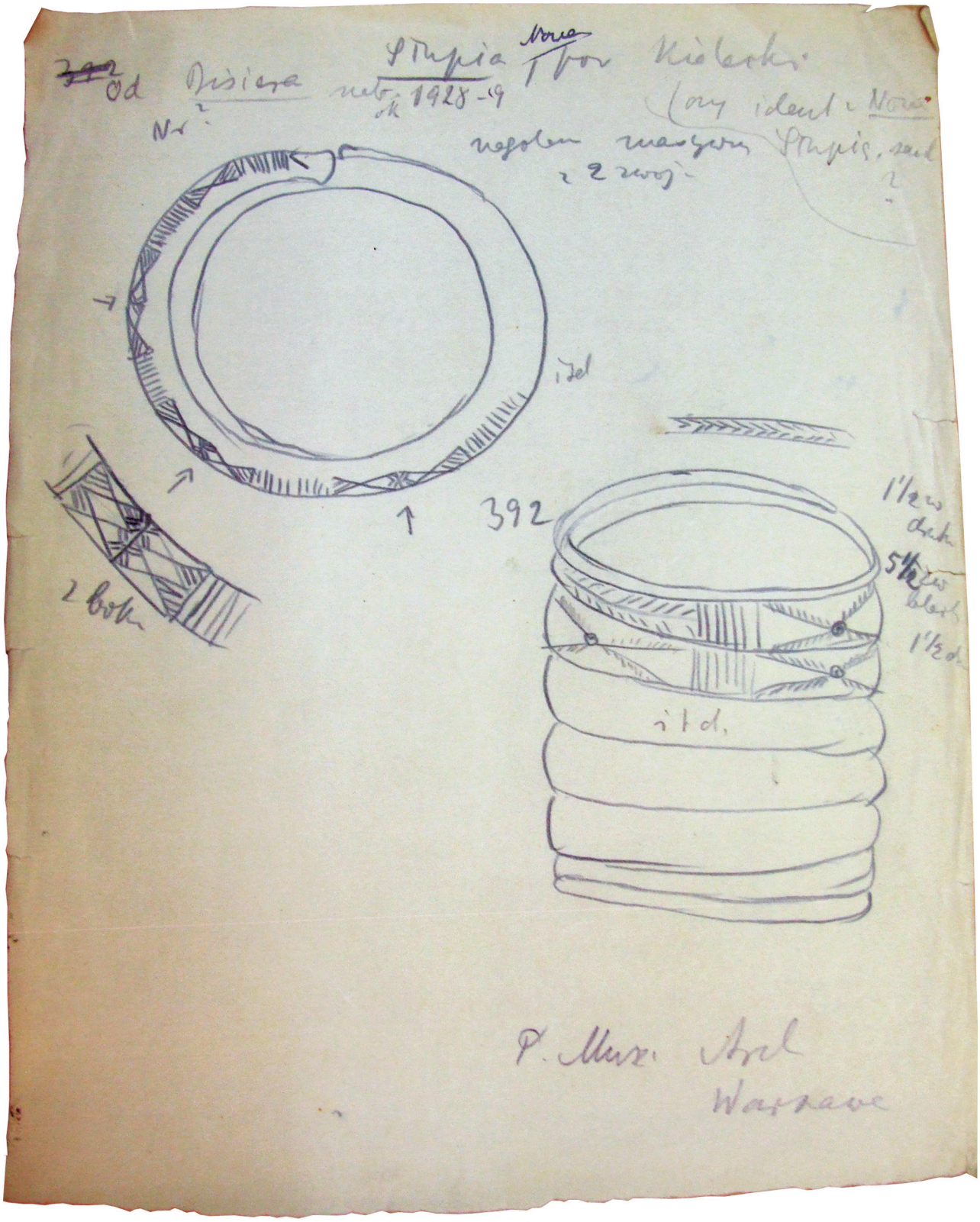

Ryc. 8. Karta z rysunkami i notatkami do zabytków ze *Słupi (Nowej)* ze zbiorów PMA. Archiwum J. Kostrzewskiego, teka 65. Fot.: Ł. Karczmarek. Fot. w skali ok. 4:5

Fig. 8. File with drawings and notes of finds from *Słupia (Nowa)* from the PMA collection. Archive of J. Kostrzewskiego, folder 65. Photo: Ł. Karczmarek. Ca. 4:5 of the life-size

zwojach, wynikające z nieco innej średnicy skrętów. Można zatem zakładać, że obie ozdoby pochodziły z jednego warsztatu. Czy jednak z tego samego znaleziska?

Dotychczasowe próby dotarcia do informacji dotyczących czasu i okoliczności odkrycia omawianych zabytków w wypadku okazów warszawskich przynosiły jedynie konstatację, wynikającą z zapisu dokonanego przy ich kupnie, że przed Gustawem Soubise-Bisierem ich właścicielem był niejaki Wilczewski. Najpewniej chodzi tu o Leonarda ze sztumsko-podolskiej linii rodu Wilczewskich (względnie Wilczewskich von Tallen), warszawskiego adwokata, działacza politycznego i społecznego, używającego nazwiska Tallen-Wilczewski[69]. Nic pewnego nie wiadomo o jego zainteresowaniach starożytnościami[70], pojawia się natomiast jako właściciel kolekcji miniatur portretowych pokazywanych na wystawie zorganizowanej w 1912 roku w Warszawie przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Jednym z członków komitetu organizacyjnego wystawy był Soubise-Bisier, również wystawiający swe zbiory[71]. Zapewne więc w wyniku takich kontaktów[72] brązy ze Słupi znalazły się w rękach Bisiera, który obracał zabytkami skupowanymi hurtowo z różnych wystaw[73], ale też pochodzącymi z niewielkich prywatnych kolekcji[74]. Trzy wystawiane w Warszawie zabytki ze *Słupi Nowej/Sandomierskiego* do kolekcji Bolesława Podczaszyńskiego musiały trafić przed 1856 rokiem, a więc jeszcze przed urodzeniem Leonarda Tallen-Wilczewskiego (1857), który posiadaczem brązów ze *Słupi* mógł zostać nie wcześniej niż w latach dziewięćdziesiątych, kiedy to najpewniej zamieszkał w Warszawie i rozpoczął praktykę adwokacką[75]. Czy jest więc możliwe wykazanie, przy obecnym stanie znajomości źródeł, bezpośredniego związku (lub braku powiązań) okazów warszawskich z krakowskimi?

Odtwarzając dzieje zabytków ze zbioru Bolesława Podczaszyńskiego można zakładać, że numery fiszek nadane przez Władysława Przybysławskiego w jakimś stopniu oddają oryginalny układ zabytków w miejscu przechowywania, odzwierciedlający też (przynajmniej w przybliżeniu) kolejność ich napływu do zbioru lub uporządkowanie według innych, na razie jeszcze nieznanych, zasad. Jeden zestaw tworzyłyby więc opisane jako spiżowe *naramiennik czyli bransoleta* z numerem 71 i *naszyjnik* numer 74 oraz *pierścień* numer 124, drugi zaś *brązowe* okazy z numerami 237 i 238.

Właścicielem dwóch *spiżowych* zabytków Podczaszyński został na kilka lat przed otwarciem ekspozycji w Warszawie w 1856 roku. Wiadomo to z adnotacji umieszczonych na sporządzonych własnoręcznie przez Podczaszyńskiego kartkach z opisami wystawianych wówczas przedmiotów (74 i 124), oznaczonych numerami katalogu wystawy NKW 86 i NKW 120: *Od p. Bałandowicza Assesora Ekonomicznego Gub. Radomskiej, przesłane p. Sobieszczańskiemu w roku Wycieczki Archeol. do Nietuliska* (Ryc. 5). Józef Bałandowicz[76], najpewniej odpowiadając na ogłoszony w 1850 roku apel krakowskiego środowiska naukowego (Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego), powtórzony przez „Bibliotekę Warszawską", o szanowanie zabytków przeszłości i składanie ich w zbiorze narodowym[77],

[69] Leonard Mateusz Tomasz Wilczewski herbu Trzy Radła (1857–1933 lub 1935) (www.wilczewscy.republika.pl; www.wilczewski.com.pl [dostęp 19.01.2017] – pokolenie 13, poz. 344).

[70] Zabytkami przeszłości zajmował się Marceli Wilczewski (*1867), daleki krewny Leonarda z podolskiej linii Wilczewskich (pokolenie 10, poz. 193). Historyk i archeolog-amator, z wykształcenia filozof, po studiach na uniwersytecie w Zürichu osiadł w rodzinnej Kurzelówce w pow. uszyckim. Zainteresowany dziejami najbliższej okolicy, w 1903 roku zwrócił się do Erazma Majewskiego, który był wcześniej w naukowym kontakcie z bratem Marcelego, botanikiem Władysławem Bonawenturą (1864–1891), z ofertą współpracy w udostępnianiu informacji o znaleziskach pradziejowych (Korespondencja Marcelego Wilczewskiego z Erazmem Majewskim z lat 1902 i 1903, Spuścizna Erazma Majewskiego, Listy do Erazma Majewskiego, teka XII, nr 3757/A/2553.2554 [PDN], oraz uprzejme informacje Pani Marii Krajewskiej). W tomie V „Światowita" ukazał się krótki tekst autorstwa Marcelego Wilczewskiego (1904), opisującego znaleziska zebrane na polach Kurzelówki. Nie ma natomiast informacji, by Marceli kiedykolwiek odwiedził Warszawę i zbierał zabytki inne niż podolskie.

[71] Pamiętnik wystawy... 1912, s. 174.

[72] O bliskich związkach Leonarda ze środowiskiem naukowym starożytników, kolekcjonerów i mecenasów kultury świadczy odnotowany przez prasę („Głos Warszawski" rok 2, 1909, nr 133) jego udział w pogrzebie Adama hr. Krasińskiego (1870–1909), ordynata opinogórskiego, od 1900 roku redaktora „Biblioteki Warszawskiej", od 1907 roku pierwszego prezesa Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości (zob. Z. Sudolski 1970).

[73] Zob. np. M. Andrzejowska 2003, s. 15.

[74] Na liście zabytków nabytych przez PMA od Bisiera w 1928 roku jest np. dziewięć bransolet z *Ostródy (Osterode)*, opisanych jako pochodzące z kolekcji K. W. Wójcickiego (*Księga nabytków*, poz. 345). Wywiezione z Warszawy w czasie II wojny światowej, a potem zaginione, należały do skarbu liczącego pierwotnie 15 obręczy, przekazanego Wójcickiemu przez pastora z Ostródy Gustawa Gizewiusza (1810–1848; por. K. Szulc 1854, s. 571). Połączone w łańcuch bransolety zaprezentowane zostały (jeszcze jako własność Wójcickiego) na warszawskiej wystawie starożytności w 1856 roku i opisane w katalogu pod numerem 124 (B. Podczaszyński 1856, s. 27; 1857, s. 44; por. O. Kleemann 1942, s. 2–3, ryc. 1; J. Antoniewicz 1953, s. 23–25). Kazimierz Władysław Wójcicki (1807–1879), literat i historyk, przez lata był redaktorem naczelnym „Biblioteki Warszawskiej" (por. J. Wrońska 1989, s. 55).

[75] Por. przyp. 69.

[76] Zapewne Józef Bałandowicz herbu Awdaniec, ur. w 1807 lub 1809 roku w Radomiu (http://www.sejm-wielki.pl/b/1.351.5 [dostęp 15.05.2017]), zm. w 1880 roku w Warszawie, pochowany na Starych Powązkach, kw. 66 (https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=15582[dostęp 26.07.2017]).

[77] Por. A. Abramowicz 1991, s. 30–31; J. Wrońska 1989, s. 53–58.

dostarczył F. M. Sobieszczańskiemu[78] w 1851 (rok odbycia wycieczki) lub raczej w 1852 roku (publikacja sprawozdania) kilka ozdób brązowych. Były to naszyjniki i naramienniki w nieznanej liczbie, pozyskane przez Bałandowicza – miłośnika starożytności, w trakcie jego wypraw historyczno-krajoznawczych po ziemi radomskiej i sandomierskiej. O wydarzeniu doniósł w obszernym tekście redakcyjnym „Kurjer Warszawski"[79], któremu dwa okazy Sobieszczański przesłał jesienią 1852 roku *dla ułatwienia zwolennikom tych przedmiotów, obejrzenia takowych*. Redakcja gazety zapewniła czytelników, że w krótkim czasie otrzyma je Bolesław Podczaszyński *dla zdjęcia z nich rysunku i wzbogacenia zbioru jego, czyli Pamiętnika sztuk pięknych*[80]. Sam Podczaszyński w zeszycie wydanym w 1854 roku pisał: *Coraz częściej u nas zaczynają wynajdywać szczątki odległej starożytności, a raczej coraz częściej dochodzi o nich wiadomość do uszu archeologów naszych, dzięki więcej już rozpowszechnionemu zamiłowaniu do zachowania zabytków dawnych, zresztą wdzięczność w tym względzie należy się także i redakcjom pism naszych codziennych, które usiłują zbierać wiadomości, rozpowszechniać i wszczepiać zamiłowanie do szczątków, których nam na długie wieki czasu, a bardziej jeszcze barbarzyńska lub złośliwa ręka chciwości i głupstwa dotąd jeszcze niepozazdrościła. Ponieważ opis starożytności bez rysunku nigdy nie daje dokładnego o niej wyobrażenia, zamierzyliśmy w następnym zeszycie pisma naszego umieścić wizerunki dosyć znacznej liczby w tych czasach zjawionych u nas starożytności (...)*, a następnie informował: *P. Bałandowicz urzędnik w gub. Radomskiej z obowiązku swego częste odbywający podróże, ma niekiedy sposobność na ciekawe natrafić zabytki, i te zaraz przesyła do Warszawy, gdzie one po większej części gromadzą się w zbiorze JW. Kur. Okr. Nauk Warsz.,*[81] *gorliwego zbieracza podobnych rzadkości. W 1852. odkrył p. Bałandowicz brązowe naramienniki i naszyjniki ciekawej roboty i pięknej konserwy. W tych zaś czasach (1853.) zawsze w okolicach Sandomierza, starożytne grobowce. O obu znajdźbach powiemy z dodaniem rysunków*[82].

Analiza zamieszczonego w „Kurjerze Warszawskim" zawiłego opisu przedmiotów i przywoływanych analogii (nie wiadomo, kto był źródłem informacji – może sam Sobieszczański) potwierdza, że gazecie udostępniono *zielonawo-skwitły* naszyjnik, w kartotece kolekcji Podczaszyńskiego zanotowany z numerem 74, oraz *naramiennik* (pierścień) numer 124, również pokryty zieloną patyną. Nie można wykluczyć, że Podczaszyński w zbliżonym czasie i z tego samego źródła (od Sobieszczańskiego lub bezpośrednio od Bałandowicza) otrzymał też naramiennik/bransoletę, zapisany przez Przybysławskiego pod numerem 71, nie zachowała się jednak fiszka Podczaszyńskiego z jego kartoteki wystawowej z numerem NKW 125, na której to mógł zamieścić informacje o okolicznościach pozyskania przedmiotu. Na inny czas powstania fiszek z numerem 237 (*skrętka brązowa*) i numerem 238 (*naramiennik brązowy*) – zabytków, które miały pochodzić *ze wsi Słupia Nowa* oraz *wsi Słupia, w bliskości Kielc* – wskazują lakoniczność opisu, sprowadzonego jedynie do nazwania okazu i użycie nowego (nowocześniejszego) słowa określającego surowiec.

Skrótowość zapisu stwarza poważny problem z identyfikacją przedmiotów zarejestrowanych pod dwoma ostatnimi numerami. Zastanawia zwłaszcza ołówkowy dopisek *obręcz* przy nazwie okazu numer 237 (Ryc. 7:c). Zanotowana ręką Podczaszyńskiego *skrętka* powinna oznaczać kilkakrotnie zwiniętą *sprężynę* – jak sam nazywa wielozwojową bransoletę ze swej kolekcji, wystawioną w Warszawie z numerem 125 i inne podobne znaleziska (np. ozdoby z Niewiadomej, opisane w katalogu wystawy warszawskiej pod kolejnymi numerami) lub, co ważne, opisywane tym samym słowem przedmioty, które dzisiaj definiujemy jako nagolenniki[83]. Na pewno więc umieszczone na fiszkach określenia *naramiennik* (w nomenklaturze Podczaszyńskiego zawsze oznaczający bransoletę wielozwojową) i *skrętka/obręcz* (najpewniej nagolennik) nie pasują do przedmiotów (bransoleta ze sztabki skręconej w 1¾ zwoju i dwa fragmenty skośnie żłobkowanych prętów), dołączonych przez Ossowskiego do trzech efektownych okazów z numerami 71, 74 i 124 na tablicy zabytków ze *Słupianowej*.

[78] W 1851 roku Sobieszczański odbył wycieczkę naukową po guberni radomskiej, w trakcie której rozkopał cmentarzysko kultury łużyckiej w Nietulisku Dużym, pow. opatowski (F. M. Sobieszczański 1852, s. 33–34; zob. też K. Ryszewska 2012, s. 24–32).

[79] „Kurjer Warszawski" nr 262 z 21 września / 3 października 1852 roku, s. 1372. Artykuł zawiera też relację z wyprawy Bałandowicza do ruin zamku w Międzygórzu, pow. opatowski.

[80] „Pamiętnik Sztuk Pięknych. Zbiór wiadomości potrzebnych i pożytecznych miłośnikom i zwolennikom sztuki. Rysunkami obiaśniany ze szczególnym względem na rzeczy krajowe". Ukazały się jedynie trzy części tomu I i jedna część tomu II tego czasopisma, w latach 1850–1855 wydawanego przez Podczaszyńskiego przy współpracy z K. Beyerem, E. Rastawieckim i F. M. Sobieszczańskim (por. M. Haisig 1952, s. 9).

[81] W latach 1846–1861 F. M. Sobieszczański był pomocnikiem sekretarza w Bibliotece Głównej Okręgu Naukowego Warszawskiego (późniejsza Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego; zob. też przyp. 47). Okręg Naukowy Warszawski od 1839 roku stanowił najwyższą władzę szkolną, podlegającą bezpośrednio ministrowi oświaty w Petersburgu (por. K. Poznański 2004, s. 74–77). W latach 1851–1861 kuratorem tego okręgu był historyk Paweł Aleksandrowicz Muchanow, wcześniej szef sztabu generała Iwana Paskiewicza, do 1856 roku namiestnika Królestwa Polskiego (T. Manteuffel 1929, s. 61, 87; https://ru.wikipedia.org/wiki/ Муханов,_Павел_Александрович [dostęp 12.09.2017]).

[82] Takie opracowanie nigdy się nie ukazało. Wizerunki przedmiotów przesłanych „Kurjerowi..." opublikował dopiero dwadzieścia lat później J. T. Lubomirski (1873, ryc. 34, 35; por. przyp. 25), korzystając być może z rysunków Podczaszyńskiego.

[83] B. Podczaszyński 1857, s. 44–45.

Które więc przedmioty z kolekcji Podczaszyńskiego zapisano pod numerami 237 i 238 i dlaczego nie zostały prawidłowo rozpoznane przez Ossowskiego?

Pewne sugestie co do wyjaśnienia tej kwestii przynosi lektura spisu zabytków eksponowanych w trakcie kongresu antropologiczno-archeologicznego, obradującego w Peszcie jesienią 1876 roku[84]. Międzynarodowemu gremium uczonych starożytników w „polskiej" części wystawy (autorem jej był Karol Beyer, który przy pomocy Jana Nepomucena Sadowskiego[85] zabytki poukładał, a następnie sporządził ich numerowany wykaz, wydrukowany jako dodatek do głównego katalogu[86]) zaprezentowano wówczas m.in. *znamienite brązy* z kolekcji Bolesława Podczaszyńskiego[87], wśród nich pod numerem 40 *torque* (obręcz)[88] z miejscowości *Slupia*, *prés de Kielce*, a pod numerem 52 *spirale* (spiralę), też pochodzącą z miejscowości *Slupia* (z dopiskiem *nowa*), *prés de Kielce*, ozdobę tego samego rodzaju, jak zaznaczono, co eksponowana pod numerem 51 spirala (bransoleta wielozwojowa) z Niewiadomej koło Siedlec. Te same numery, zanotowane z literą P (Peszt), znalazły się na fiszkach zabytków numer 237 i 238 (Ryc. 7:c.d) spisanych przez Przybysławskiego[89], widnieją też na oryginalnych metryczkach Podczaszyńskiego (Ryc. 7:a.b). Podobne znakowania pojawiają się na kartkach z notkami dotyczącymi również innych przedmiotów z jego kolekcji pokazywanych w Peszcie.

Kongres i zorganizowana przy tej okazji wystawa miały miejsce w początku września 1876 roku. Dwa miesiące później, na początku listopada, zmarł nagle Bolesław Podczaszyński. Nie ma pewności, że wszystkie zabytki powracające z Pesztu zdołał odebrać i uporządkować osobiście. Wydaje się, że przynajmniej to ostatnie zadanie spadło na katalogującego zbiory Przybysławskiego i jego ewentualnych współpracowników. Z porównania zachowanych zapisów jednoznacznie wynika, że przedmioty przywiezione z Węgier dopasowywano do treści fiszek z opisami zabytków (metryczki okazów zwróconych z wystawy mają w większości kolejne, wysokie numery kartoteki, tworząc jakby wyodrębniony zbiór), które następnie znakowano numerami katalogu peszteńskiego. Popełniono przy tym wiele błędów, nieprawidłowo identyfikując zabytki lub nanosząc różne numery na oryginalne i zdublowane fiszki, co szczególnie widoczne jest w wypadku brązów z Motkowic, pow. jędrzejowski, wystawianych w Warszawie przez kieleckiego kolekcjonera Tomasza Zielińskiego (1803–1858)[90] i znanego warszawskiego historyka sztuki, starożytnika, bibliofila i wydawcę Aleksandra hr. Przezdzieckiego (1814–1871)[91], a już jako własność Podczaszyńskiego pokazywanych (w ograniczonym wyborze) w Peszcie[92].

[84] A. Pawiński 1876; J. N. Sadowski 1877.

[85] Jan Nepomucen Sadowski (1814–1879), archeolog, etnograf, historyk i publicysta, zainteresowany sprawami gospodarczymi i obiegiem handlowym wyrobów (zwłaszcza brązów) w pradziejach (W. Bieńkowski 1992; zob. też A. Abramowicz 1991, s. 65).

[86] Supplément... 1876, s. 8–9.

[87] Por. A. Mierzyński 1876.

[88] Jako obręcz podpisuje Beyer w swym albumie wystawy krakowskiej nagolennik stanomiński z Gorzyc (K. Beyer 1859, tabl. VII:613).

[89] Numer 40 zanotowano jednak przy opisie naramiennika, a numer 52 przy skrętce/obręczy, a więc odwrotnie, niż wskazywałyby numery eksponatów z listy peszteńskiej. Ponieważ w notkach do katalogu wystawy zamieniono również informacje o miejscu znalezienia przedmiotów, można przypuszczać, że błędnymi numerami, w stosunku do założonego planu, oznakowano zabytki w gablocie, przenosząc następnie omyłkowe numery do wykazu katalogowego.

[90] Od 1833 roku komisarz policji XI Cyrkułu w Warszawie, od 1846 roku naczelnik powiatu kieleckiego, właściciel bogatych zbiorów dzieł sztuki, zwłaszcza malarstwa polskiego, również militariów, medali i numizmatów, także starożytności, pochodzących głównie z Kielecczyzny (I. Jakimowicz 1970, s. 262, 266). Katalog zbioru archeologicznego sporządził wkrótce po śmierci Zielińskiego Józef Łepkowski (1826–1894), archeolog, historyk i konserwator, jeden z organizatorów krakowskiej *Wystawy Starożytności*, później profesor pierwszej katedry archeologii i twórca Gabinetu Archeologicznego na UJ (J. Łepkowski 1860; na temat Łepkowskiego zob. np. C. Bąk-Koczarska 1973).

[91] Zob. np. J. Łepkowski 1872; K. Łepkowski 1887; ostatnio A. Biernacki 1986; 2005; M. Kośka 2002.

[92] Z notatek Podczaszyńskiego o znaleziskach motkowickich i z opisu zabytków w katalogu wystawy warszawskiej (NKW 1019) wynika, że w 1856 roku w trakcie kopania rowów znaleziono w bagnie przedmioty stanowiące ponoć zespół: fibulę i siekierkę, wyobrażone na wspominanym już szkicu-projekcie ekspozycji autorstwa Podczaszyńskiego (por. przyp. 46), oraz dwa naszyjniki skręcone w kształcie sznura i jeden z nanizanymi blaszkami. Z Motkowic miały też pochodzić ozdoby z kolekcji Tomasza Zielińskiego, udostępnione na wystawę przez Aleksandra Przezdzieckiego – para litych nagolenników (NKW 84), oraz niewielki tordowany naszyjnik z płaskimi końcami (NKW 121), widoczny na zbiorczym zdjęciu w albumie Beyera na lewo od naszyjnika z zawieszkami (B. Podczaszyński 1856, s. 15, 26–27; K. Beyer 1856, tabl. I).

Inaczej znaleziska z Motkowic opisuje Józef Łepkowski (1860, s. 8–9, poz. 25–27) w katalogu zbiorów Zielińskiego. W miejscu naszyjników występuje sześć *bronzowych ujęć do naczyń grobowych, z kręconego drutu półkolnie zgiętych*, a dwa nagolenniki (*pierścienie spiżowe*) zostają włączone do zespołu z fibulą i siekierką, przy czym Łepkowski informuje, że jeden (?) z nagolenników Zieliński podarował Przezdzieckiemu.

W suplemencie do katalogu wystawy peszteńskiej wymieniono prawidłowo dwa przedmioty z Motkowic: pod numerem 29 *hache a douille* (siekiera z tuleją) oraz pod numerem 43 *fibule à feuille* (zapinka płytowa), a pod numerem 49 przedmiot błędnie przypisany do Motkowic – *ceinture tordue de trois fils* (pas skręcony z trzech prętów).

Władysław Przybysławski, tworząc kartotekę kolekcji Podczaszyńskiego, dysponował nie w pełni kompatybilnymi i jednoznacznymi źródłami (na sporządzanych przez siebie opisach zabytków zaczerpniętych z notek katalogowych Podczaszyńskiego umieszczał numery z wszystkich trzech katalogów) i w konfrontacji z zabytkami dokonywał nie zawsze właściwych wyborów. Sądząc po zachowanych fiszkach, w zbiorze uznanym za znaleziska z Motkowic znalazły się m.in. różnego pochodzenia „dublety" kilku

Najważniejsza jednak konstatacja płynąca z węgierskiego pokazu brązów z kolekcji Bolesława Podczaszyńskiego jest taka, że przedmioty ze *Słupi* (wzgl. *Słupi nowej*) eksponowane w Peszcie to, według wszelkich przesłanek, nagolennik i bransoleta spiralna. Co zatem spowodowało, że takich okazów nie ma w zestawie zabytków kupionych przez Akademię Umiejętności?

Można domniemywać, iż numerami 237 i 238 Przybysławski oznakował wtórniki metryczek *naramiennika* numer 71 i *pierścienia* numer 124, przygotowanych przez Podczaszyńskiego do celów wystawowych i towarzyszących przedmiotom eksponowanym w stolicy Węgier[93]. Wytłumaczalna byłaby wówczas nieobecność w krakowskich zbiorach okazów odpowiadających numerom 237 i 238, będących w istocie dubletami numerów 71 i 124. Jednak zabytki z numerami 237 i 238 występują we wspominanym wyżej *Spisie ogólnym zbioru...* z oszacowaną wartością kolekcji[94], zanotowane jako *ciężkie naramienniki brązowe*, wycenione na 25 rubli każdy. Należy więc rozważyć jeszcze jedną możliwość, zakładającą oznakowanie numerami 237 i 238 fiszek, na których zapisano rzeczywiste zabytki ze *Słupi Nowej*, istniejące niezależnie od ozdób oznaczonych numerami 71 i 124. Byłyby to najpewniej pozostałe przedmioty ze zbioru Bałandowicza, przekazane Sobieszczańskiemu, które znacznie później, niż te znane z wystawy warszawskiej, trafiły w ręce Podczaszyńskiego. Nie można bowiem wykluczyć, że Podczaszyński, znający ich historię, przejął lub kupił od Sobieszczańskiego – z którym przyjaźnił się i niejednokrotnie współpracował, a który w ostatnich latach życia znajdował się w trudnych warunkach materialnych – tak efektowne okazy i postanowił zaprezentować je w Peszcie. Powtórnie jednak pojawia się pytanie, dlaczego nie ma ich w Krakowie?

Choć trudno dzisiaj ocenić, co za przedmioty kryją się w spisie z wyceną zabytków pod numerami 237 i 238, raczej nie były to naramiennik i skrętka zapisane na fiszkach. Niestety, wykaz ten, sporządzony nieco bałaganiarsko, nie tylko nie uwzględnia (z kilkoma wyjątkami) miejsc pochodzenia zabytków, ale też zawiera różne błędy i niejasności, w tym dotykające pozostałych brązów ze *Słupi*. Dość wspomnieć, że choć pod numerem 71 prawidłowo zanotowano *naramiennik bronzowy ozdobny*, wyceniony na 25 rubli, to pod numerem 74 znalazły się *dwa naszyjniki spiżowe*, łącznie warte 20 rubli. Numerowi 124 przyporządkowano natomiast *bransoletę* w cenie 5 rubli, przedmiot zbyt nisko wyceniony jak na masywny, zdobiony nagolennik opisany na fiszce z tym numerem. Był to najpewniej *pierścień* z kolekcji Tomasza Zielińskiego, w katalogu Józefa Łepkowskiego umieszczony pod numerem 28[95], wyglądem i wymiarami odpowiadający bransolecie, włączonej później do zbioru zabytków ze *Słupi*[96]. Taka identyfikacja wyjaśnia, skąd wziął się przy nadanej przez Podczaszyńskiego nazwie przedmiotu numer 124 (*pierścień spiżowy*) późniejszy dopisek *bransoleta* i komentarz o braku zdobień (Ryc. 3, 6:c).

---

prawidłowo rozpoznanych i raz już skatalogowanych przedmiotów. Są też inne „superaty". Wśród nich: *Naszyjnik spiżowy skręcony na wzór sznura z 3ch prętów brązowych z końcami w kształcie stożków.* To bez wątpienia jeden z dwóch bałtyjskich naszyjników (por. A. Bitner-Wróblewska, J. Ciglis, A. Radiņš 2005, tabl. XIII:w) z kolekcji Zielińskiego, zapisanych przez Łepkowskiego jako okazy z nieznanych miejscowości (1860, s. 10, nr. 29 i 30). Na fiszce opisanej jako Motkowice, z numerem 50 katalogu peszteńskiego pojawiła się, pochodząca z nieznanego źródła, ale najpewniej też bałtyjska, *obręcz brązowa z głową smoka* (*ceinture à tête de dragon, en bronze, trouvée en Pologne*), później włączona do zestawu zabytków z Niewiadomej (Supplément... 1876, s. 8–9; E. Paegle 1927, ryc. 17; por. S. Nosek 1960, ryc. 23).

W rezultacie, Godfryd Ossowski, który, porządkując zbiory Muzeum Archeologicznego AU, posługiwał się kartoteką Przybysławskiego, zapisał w swym inwentarzu (Dział VII, rozdział E, poz. 56) 14 przedmiotów brązowych z Motkowic, potraktowanych, podobnie jak brązy ze *Słupianowej*, jako *znaleziny luźne*. W Archiwum MAK zachowały się fotografie tablic, na których zostały umocowane. Dwa nagolenniki, sfotografowane z dwoma naszyjnikami z kolekcji Zielińskiego, to zapewne, sądząc z zanotowanych przez Podczaszyńskiego informacji prasowych o odkryciach, okazy z Ludyni, pow. jędrzejowski. Wykopane w tym samym czasie co brązy motkowickie i również przejęte przez Zielińskiego, w katalogu Łepkowskiego błędnie zostały zapisane jako Motkowice, choć przecież nagolenniki (i naszyjnik) z Motkowic już w 1856 roku znajdowały się w rękach Przezdzieckiego (J. Łepkowski 1860, s. 9, poz. 27; por. „Gazeta Codzienna" nr 98 z 1 / 13 kwietnia 1856 roku, s. 1; „Gazeta Warszawska" nr 104 z 7 / 9 kwietnia 1856 roku, s. 2).

Problemy z ustaleniem składu znalezisk z Motkowic spowodowały, że badacze sięgający do tego zbioru notowali i publikowali różne zestawy zabytków (zob. A. Żaki 1950, s. 167; J. Kostrzewski 1964, s. 51, ryc. 51, 52; J. Kuśnierz 1998, s. 14; W. Blajer, B. Chudzińska 2000, s. 50–51; W. Blajer 2001, s. 339, 363; 2013, s. 142; M. Gedl 2004, s. 26, tabl. 10:39). Należy przy tym zauważyć, że J. Żurowski wprowadził do literatury informację o dwóch parach litych nagolenników znalezionych w Motkowicach, przechowywanych w zbiorach Muzeum Archeologicznego AU i Gabinetu Archeologicznego UJ (J. Żurowski 1927, s. 50–52, 99 [przypisek 3], przyp. 124, 128, Wykaz znalezisk... nr. 18, 19). Nagolenniki (bez naszyjnika) z kolekcji uniwersyteckiej, ze zbioru Przezdzieckich, poprawnie opublikował Z. Durczewski (1948, s. 12, tabl. CIII:1.2; zob. *Zbiór imienia Przezdzieckich w Gabinecie archeologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego 1891 rok*, poz. 60, 61 – rkp w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego). J. Kostrzewski utożsamił je z uznanymi niegdyś za motkowickie nagolennikami ze zbiorów AU, co sprawiło, że w późniejszych opracowaniach, których autorzy powołują się na jego ustalenia, obie pary ozdób, z różnych odkryć, występują jako jeden skarb nagolenników z Motkowic, a zaniknęła wiedza o znaleziskach z Ludyni.

[93] Specjalne przeznaczenie tych metryczek potwierdza poprawka naniesiona na fiszkę *skrętki*, pierwotnie omyłkowo zapisanej jako przedmiot z *Niewiadomej*, skąd pochodziła wspominana wyżej *spirala*, również pokazywana w Peszcie.

[94] Por. przyp. 45.

[95] J. Łepkowski 1860, s. 9.

[96] Por. J. Rydzewski 2005, s. 341 (z błędnym opisem).

Można więc zakładać, że w czasie finalizowania transakcji z Akademią Umiejętności w kolekcji Podczaszyńskiego nie było już brązów wystawionych w Peszcie. Pierścień i naramiennik z numerami 237 i 238 po powrocie z Węgier opuściły zatem kolekcję i znalazły się w rękach innego zbieracza. Może jeszcze za sprawą Podczaszyńskiego – odstąpione jako „dublety" posiadanych zabytków, albo już po śmierci badacza, a przed sprzedażą jego archeologicznej spuścizny do Akademii Umiejętności. Cztery lata dzielące te dwa wydarzenia to okres starań i zabiegów wielu osób o przejęcie z rąk spadkobierczyń (żony i córek) do zbiorów publicznych kolekcji, wysoko cenionej przez ówczesnych znawców starożytności. Troskę o jej losy wyraził już w nekrologu Podczaszyńskiego F. M. Sobieszczański: *Wielu wreszcie pytało, co też się stanie ze sławnemi jego zbiorami, które gdzieindziej byłyby chlubą każdego miasta. Miałyżby one u nas zejść na marne?*[97]. W październiku 1878 roku, a więc dwa lata po śmierci kolekcjonera, Teodor Ziemięcki[98] na łamach redagowanego przez siebie „Dwutygodnika Naukowego poświęconego archeologii, historyi i lingwistyce" podzielił się z czytelnikami radosną, jak to wyraził, nowiną: *Zbiory po ś. p. B. Podczaszyńskim nie zostaną rozproszone, ale nabyte przez kilku miłośników ojczystych pamiątek i chętnych dla sprawy publicznej, staną się zawiązkiem muzeum archeologicznego w Warszawie, – jak na teraz będącego własnością prywatną, ale mającego wszelkie cechy zakładu publicznego*[99]. Ziemięcki miał bez wątpienia na myśli Muzeum Przemysłu i Rolnictwa powołane z inicjatywy Jana Tadeusza Lubomirskiego, formalnie działające od 1875 roku[100]. Do utworzonej przy wystawie etnograficznej ekspozycji archeologicznej zabytki przekazywali liczni znani badacze prehistorii i kolekcjonerzy, aczkolwiek trzeba zaznaczyć, że większość zbiorów trafiało do MPR na mocy testamentów[101]. O tym, że rozpoznawalne obecnie przedmioty pochodzące z kolekcji Podczaszyńskiego mogły zasilić MPR, świadczy wypadek publikowanego przez Stefana Noska zbioru z Niewiadomej, pow. sokołowski[102]. Wśród wymienionych w opracowaniu halsztackich naramienników (bransolet wielozwojowych z taśmy i z drutu) brakuje drugich egzemplarzy zabytków opisanych przez Podczaszyńskiego w katalogu wystawy warszawskiej pod numerami 126 i 127[103]. Jeden z naramienników z numeru 126, wykonany z taśmy o 17 zwojach, uwiecznia wspominana już fotografia Beyera z albumu wystawy warszawskiej. Nie wiadomo, czy ten sam egzemplarz był pokazywany w Peszcie, ale nie jest to żaden z okazów omawianych i ilustrowanych przez Noska[104]. Wiele jednak wskazuje (wygląd, szczegóły opisu i parametry metryczne), że jest to zabytek, który w 1912 roku trafił do MPR z częścią kolekcji archeologicznej Zygmunta Glogera[105] i został zarejestrowany pod numerem 702 jako pochodzący z Inflant, a obecnie znajduje się w PMA, zainwentaryzowany w zbiorze okazów z miejscowości nieznanych (PMA/III/5867). I choć nie wiadomo, w jakich okolicznościach Gloger wszedł w posiadanie bransolety z Niewiadomej[106], oznacza to, że kilka przedmiotów z kolekcji Podczaszyńskiego mogli przejąć lub nabyć po jego śmierci również inni, zobligowani szlachetną inicjatywą Ziemięckiego, *miłośnicy ojczystych pamiątek*.

Trudno dzisiaj ustalić, kto mógł kupić efektowne brązy ze *Słupi*, jeśli taka była ich historia (Leonard Tallen-Wilczewski w 1878 roku miał ledwie 21 lat i jeszcze nie mieszkał w Warszawie[107]), i dlaczego, mimo przyjętych wówczas wzniosłych założeń, do kolekcji państwowej instytucji muzealnej trafiły one dopiero w 1928 roku, zakupione od

[97] F. M. Sobieszczański 1876, s. 350.

[98] Teodor Nieczuja Ziemięcki (1845–1916), członek komisji archeologicznej Akademii Umiejętności, orędownik powstania, autor koncepcji i pierwszy kustosz Muzeum Narodowego w Krakowie (Z. Gołubiew 2008, s. 65; zob. też T. Ziemięcki 1878a).

[99] T. Ziemięcki 1878b, s. 478.

[100] Por. M. Krajewska 2010a, przyp. 20.

[101] J. Wrońska 1987, s. 199–202; M. Zalewski 2010, s. 113; por. M. Wawrzeniecki 1912.

[102] S. Nosek 1960. Perypetie z Niewiadomą, związane z nieuzasadnionym włączeniem do zbioru ozdób halsztackich zabytków o zupełnie odmiennym pochodzeniu i chronologii, opisuje Kazimierz Godłowski (1995). Co ciekawe, Józef Kostrzewski znalezisk z Niewiadomej nie publikuje (1964, s. 51). Wszystkie uważa za chronologicznie młodsze, choć Stefan Nosek, na którego się powołuje (S. Nosek 1957, s. 279), słusznie oddzielił okazy z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza od zabytków o niewątpliwej chronologii halsztackiej. Jeszcze przed ukazaniem się monografii zespołu Kostrzewski sporządził jednak wypis z pracy Noska z pierwszym opisem materiałów z Niewiadomej i włączył do swej kartoteki informacje o zabytkach z wczesnej epoki żelaza.

[103] B. Podczaszyński 1856, s. 28–29.

[104] Zob. też E. Paegle 1927, ryc. 18.

[105] Zygmunt Gloger (1845–1910), etnograf i archeolog związany z Podlasiem, badacz nekropoli na Łotwie i Wołyniu (A. Kutrzeba-Pojnarowa 1959; por. M. Zalewski 2005; M. Krajewska 2010b).

[106] Gloger dobrze znał zbiory Podczaszyńskiego. Uczestniczył w ich przekazaniu w 1879 roku Zarządowi Akademii Umiejętności, a może też w tworzeniu spisu z wyceną przedmiotów z kolekcji (Z. Gloger 1902, s. 60; por. J. Andrzejowski 2016, s. 16, przyp. 32). Z tego samego źródła co bransoleta może też pochodzić przekazany do MPR jako spuścizna Glogera *paciorek kamienny* z numerem 787 znad Niemenka. Taki przedmiot z kolekcji Podczaszyńskiego był wystawiony w Peszcie z numerem 63, nie został jednak wykazany w inwentarzu Ossowskiego ani umieszczony na tablicach z zabytkami znad Niemenka. Do MPR trafiło jeszcze kilka przedmiotów z kolekcji Glogera o niejasnej proweniencji, zanotowanych jako pochodzące z miejsc, z których zbiory miał również Podczaszyński, jednak ustalenie ich tożsamości wydaje się obecnie raczej niemożliwe.

[107] Zob. przyp. 69.

Gustawa Soubise-Bisiera. W innej wersji dziejów nagolennika i bransolety przechowywanych obecnie w zbiorach PMA, zabytki te mogły odbyć drogę od Bałandowicza do warszawskiego muzeum, nie przechodząc przez kolekcję Podczaszyńskiego, ale wówczas powraca pytanie, jakież to brązy ze *Słupi* były wystawiane w Peszcie?

Jest pewne, że Godfryd Ossowski, porządkując w Muzeum Archeologicznym Akademii Umiejętności kolekcję Podczaszyńskiego, miał do czynienia ze zbiorem, który utracił już swoją spójność i pierwotny porządek, co negatywnie wpłynęło na możliwości identyfikacji zabytków i zespołów. Trudno jednak przesądzać, jaki był mechanizm błędnego skompletowania tablicy z brązami ze *Słupianowej*: czy to zamieszanie wprowadzone do *Spisu ogólnego zbioru...* z wyceną zbioru, do którego Ossowski miał najpewniej dostęp, spowodowało, że do zestawu przypisał bransoletę ze sztabki (z numeru 124) i dwa fragmenty naszyjników z ukośnie żłobkowanego pręta (z numeru 74), czy też do fiszek 237 i 238 dopasował najbliższe opisowi „bezimienne" zabytki, zastępując naramiennik i skrętkę, najwyraźniej nieobecne w zbiorach, bransoletą oraz dwoma fragmentami naszyjników składających się na ową dopisaną ołówkiem *obręcz*?

Dwa ostatnie przedmioty, opisane przez Józefa Kostrzewskiego w publikacji z 1964 roku jako gęsto żłobkowany naszyjnik z ułamanymi końcami (w kartotece notuje dwa takie egzemplarze), z niewyjaśnionych powodów nie zostały zilustrowane. W zbiorach MAK nie udało się odnaleźć negatywów lub innych egzemplarzy odbitek fotografii, z których korzystał Kostrzewski[108], nie wiadomo więc, czy nie otrzymał kompletu zdjęć, czy też zrezygnował z pokazywania zabytku, a raczej zabytków, nie mając pewności co do ich związku ze znaleziskami ze *Słupi*[109]. Są to bowiem bez wątpienia fragmenty dwóch naszyjników (różniących się grubością i ukształtowaniem końców), używanych w XI–XII wieku na terenach dzisiejszej Łotwy[110].

Gromadzone w prywatnych kolekcjach starożytności z Inflant od połowy XIX wieku zasilały placówki muzealne i naukowe Warszawy, Krakowa i Torunia i do dzisiaj obecne są w polskich zbiorach[111]. Również w kolekcji Bolesława Podczaszyńskiego znajdowała się spora liczba przedmiotów, pochodzących z terenów dzisiejszej Litwy i Łotwy, wykonanych z różnych surowców, w tym liczne okazy znad Niemenka, nabyte przezeń w 1872 roku od Eustachego Tyszkiewicza[112]. Stanowiły znaczącą część ekspozycji peszteńskiej[113]. Wcześniej, niektóre z nich, jeszcze jako własność innych zbieraczy starożytności, pokazywane były na wystawie warszawskiej[114], a po jej zamknięciu w większości przejęte zostały przez Podczaszyńskiego. Zatem to z litewskiej lub inflanckiej części jego kolekcji mogły pochodzić średniowieczne przedmioty umieszczone na tablicy *Słupianowej*, podobnie jak superaty stwierdzone w zespołach z Motkowic i Niewiadomej[115].

Tak więc spośród zabytków opublikowanych w 1964 roku przez Józefa Kostrzewskiego jako dwa skarby ozdób brązowych ze *Słupi Nowej*, względnie z *Sandomierskiego*, należy wyłączyć bransoletę zwiniętą ze sztabki, należącą wcześniej najpewniej do zbioru Tadeusza Zielińskiego, oraz łotewskie naszyjniki z gęsto żłobkowanego pręta. Pięć przedmiotów (Ryc. 2:1–3.5.6) chyba rzeczywiście pochodzi z ziemi „sandomierskiej". Prawdopodobnie wszystkie należały niegdyś do kolekcji Bolesława Podczaszyńskiego, a zebrał je i dostarczył do Warszawy Józef Bałandowicz. Trzy z nich znalazły się w zbiorach obecnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Dwa pozostałe, przeszedłszy skomplikowaną i, niestety, nie w pełni udokumentowaną drogę, dotarły do warszawskiego Państwowego Muzeum Archeologicznego. Nieprecyzyjne dane nie pozwalają na szczegółową lokalizację miejsc odkrycia poszczególnych okazów, można jedynie zakładać, że pokryte zieloną patyną naszyjnik i nagolennik, które pierwsze trafiły do rąk Podczaszyńskiego, wykopane zostały w jednym miejscu w pobliżu Nowej Słupi (Ryc. 2:1.3, 5). Jeżeli uznać za wiarygodne informacje o pozostałych przedmiotach, nagolennik pochodzi ze wsi Słupia Nowa koło Kielc (Ryc. 1:a–c, 7:a.c), jedna z bransolet spiralnych z Sandomierza (Ryc. 2:2,

[108] Na pewno nie było to zdjęcie tablicy Ossowskiego. Fotografie, którymi dysponował Kostrzewski, ułatwiały wprawdzie identyfikację i ogólny opis przedmiotów, nie dawały jednak możliwości pełnego oglądu ornamentów. Niewidoczne są np. zdobienia płaskich końców naszyjnika i większość motywów pokrywających nagolennik.

[109] Sceptyczny co do spójności chronologicznej zespołu ze *Słupi* był Włodzimierz Demetrykiewicz, następca Ossowskiego na stanowisku kustosza Muzeum Archeologicznego AU, który widział tablicę złożoną przez swego poprzednika. Opisując w odręcznej notatce *naszyty na kartonie skarb bronzowy* większość zabytków uznał za należące do epoki brązu, natomiast co do jednego okazu – zanotowanego jako dwa ułamki *formy śrubowej jakby od paska lub naszyjnika* – wyraził wątpliwość, *czy nie należy do epoki młodszej* (Archiwum MAK).

[110] Por. J. Ciglis, A. Radiņš 2005, s. 224.

[111] A. Bitner-Wróblewska 2005. W 1876 roku do AU przekazane zostało, liczące ponad setkę przedmiotów, wyposażenie grobu inhumacyjnego odkrytego w Wyszkach (Viški, raj. Daugavpils; obecnie MAK 3629, 3657, 3665), w tym naszyjniki tych samych typów co nasze skośnie żłobkowane pręty. Podobne okazy znajdują się również w zbiorach PMA i Instytutu Archeologii UJ (A. Bitner-Wróblewska, J. Ciglis, A. Radiņš 2005, s. 28, 66, 127–128, tabl. I:15, XI:2, XXI:13.14).

[112] Eustachy hr. Tyszkiewicz (1814–1873). Ostatnio zob. L. Zasztowt 1998 (tam obfita literatura).

[113] Supplément... 1876, s. 18.

[114] B. Podczaszyński 1856, s. 26, 27; zob. też 1857, s. 47; por. M. Haisig 1952, s. 13.

[115] Por. przyp. 92 i 102.

6:a), ponoć z grobu inhumacyjnego[116], druga, bliźniacza, ze wsi Słupia[117] (Ryc. 1:d–f, 7:b.d). Zakładając nawet, że wszystkie te rozproszone i niejednoznaczne lokalizacje kierują w okolice Nowej Słupi, nie mamy dostatecznych przesłanek by uznać, że wymienione zabytki tworzyły dwa zespoły (skarby). Uwaga Podczaszyńskiego o bransolecie krakowskiej pierwotnie pokrytej *szacowną śniedzią* oraz fakt, że na warszawskiej także zachowały się ślady zielonej patyny sugerują jednak, że bliźniacze bransolety wielozwojowe, zdobione na sposób „kujawski", rzeczywiście znaleziono razem[118]. Teoretycznie mogły też stanowić komplet (jeden skarb) z zielonymi zabytkami krakowskimi: naszyjnikiem i nagolennikiem o typowo „kujawskiej" ornamentyce. Od tego zestawu odstaje pokryty patyną „wodną" nagolennik ze zbiorów PMA, który ponadto wyróżnia się spośród pozostałych ozdób ze *Słupi* zdobieniem charakterystycznym dla niespotykanych dotąd na obszarze Kielecczyzny nagolenników stanomińskich wersji mazowieckiej[119].

Wahając się więc w kwestii uznania za „skarb" dwóch pokrytych zieloną patyną okazów *spod Nowej Słupi* (naszyjnika i nagolennika ze zbiorów krakowskich), z jeszcze większą ostrożnością należy potraktować homogeniczność pozostałych znalezisk o niejasnym pochodzeniu i niepewnych lokalizacjach, i wszystkie bezpiecznie uznać za *znaleziny luźne*, tak jak to niegdyś uczynił Godfryd Ossowski.

* * *

Przedstawiona powyżej próba odpowiedzi na postawione na początku artykułu pytania pokazuje, jak wciąż niezgłębione pokłady wiedzy i ogromny potencjał poznawczy tkwi w archiwaliach i muzealnej dokumentacji zbiorów. Poszerzający się stale dostęp do rejestrowanych cyfrowo zasobów bibliotecznych, zwłaszcza udostępnianych w domenie publicznej zbiorów specjalnych, pozwala również na coraz sprawniejsze weryfikowanie i uzupełnianie wiedzy źródłowej o dawnych zbiorach i ich fascynujących losach.

Józef Kostrzewski (1964) pisał swój katalog dysponując ograniczonym dostępem do zabytków i archiwaliów, a nawet niektórych publikacji, zdany na wiedzę i pośrednictwo innych w zdobywaniu informacji. Przygotowując do publikacji często niepewne lub wręcz sprzeczne dane o zabytkach i obszernych zbiorach dokonywał najbardziej prawdopodobnych, choć nie zawsze właściwych wyborów, wątpliwości czasem wprost zaznaczając w tekście. Niektóre ówczesne ustalenia weryfikowane były w późniejszych opracowaniach, inne nadal czekają na swoją kolej[120]. I choć jest wciąż nadzieja, że pojawią się jeszcze w przyszłości informacje całkowicie wymazujące białe plamy z historii brązów ze *Słupi*, już dzisiaj oczywistą satysfakcję przynosi możliwość skorygowania wielu dotychczasowych błędnych ustaleń i płynących z nich konkluzji.

Postulując stosowanie rzetelnej krytyki źródeł i zachowanie heurystycznej zasady ograniczonego zaufania na każdym etapie procesu badawczego oraz jak najwyższą ostrożność w formułowaniu wniosków, przytoczyć jeszcze wypada słowa Bolesława Podczaszyńskiego, stanowiące niejako puentę opisanych wyżej wysiłków naszych poprzedników, by omówione w niniejszym tekście zabytki umieścić w zbiorze narodowym: *Muzea i zbiory tak prywatne jako i publiczne są niezbędnym pomocniczem źródłem dla badaczy starożytności, gdyż tylko z porównania dokładnego, obejrzenia i zestawienia naocznego o ile się da wszystkich znanych zabytków danéj epoki lub kraju, wyprowadzić można stanowcze wnioski, tem pewniejsze im większa była liczba postrzeżeń i przykładów z których zbadania wynikły*[121].

Mirosława Andrzejowska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52 «Arsenał»
PL 00-241 Warszawa
m.andrzejowska@pma.pl

[116] Wydaje się, że informacja o szkielecie z bransoletą na ręce została przeniesiona z zachowanej w Archiwum MAK notatki Podczaszyńskiego o odkryciach w Niewiadomej. Liczne wielozwojowe bransolety/naramienniki brązowe, których kilka miał w swej kolekcji, miały pochodzić z miejsca zlokalizowanego w pobliżu *grobów Jadźwingów* – wczesnośredniowiecznej nekropoli z grobami w obudowach kamiennych, w których przy zmarłych znajdowano m.in. ozdoby , np. mosiężne kółka (por. K. Godłowski 1995, s. 131).

[117] W Sandomierskiem, w odległości 30–55 km od Kielc lub Sandomierza, leży kilka miejscowości ze słowem Słupia w nazwie – w powiecie kieleckim na wschód od Kielc Nowa i obok Stara Słupia, obie w gm. Nowa Słupia, na północny zachód od Kielc Słupia, w gm. Słupia (Konecka), w powiecie jędrzejowskim na południowy zachód od Kielc Słupia, w gm. Słupia, oraz w pow. opatowskim na północ od Sandomierza Słupia Nadbrzeżna, w gm. Tarłów.

[118] Można wskazać kilka znalezisk zestawów (najczęściej par) identycznie zdobionych spiral, skręconych w jednym kierunku (np. J. Kostrzewski 1953, ryc. 44:2–4; D. Durczewski 1961, ryc. 36:3.4; T. Węgrzynowicz 1964, ryc. 3). W wypadku par takich samych nagolenników stanomińskich regułą jest przeciwny kierunek skrętu (por. D. Durczewski 1961, ryc. 29:6.7, 31:1.2, 40:3.4; J. Kostrzewski 1964, ryc. 34:3.4, 52:1.2; T. Węgrzynowicz 1964, ryc. 2; G. Orlińska 2016, ryc. 1.1, 1.7).

[119] J. Kostrzewski 1964, s. 20; M. Mogielnicka-Urban 2008; G. Orlińska, Ł. Karczmarek 2010; G. Orlińska 2016.

[120] Por. przyp. 92.

[121] B. Podczaszyński 1857, s. 6.

BIBLIOGRAFIA

Abramowicz, A.
1991 *Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek*, Warszawa-Łódź.

Andrzejowska, M.
2003 *Cista spod Słupcy. Przyczynek do dziejów polskiej archeologii*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek (red.), *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 11–32.

Andrzejowski, J.
2016 *Dwa cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Węgrze. Koniec pewnego mitu*, [w:] A. Jarzec, W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów – Mazowsze u schyłku starożytności*, „Światowit" Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XVII, Warszawa, s. 9–36.

Antoniewicz, J.
1953 *Gustaw Gizewiusz-Giżycki, polski zbieracz starożytności z okolic Ostródy z okresu Wiosny Ludów*, SprPMA V/1–2, s. 20–30.

Antoniewicz, W.
1946 s.v. *Demetrykiewicz Włodzimierz Józef (1859–1937)*, Polski Słownik Biograficzny V, Kraków (1939–1946), s. 102–103.

Bąk-Koczarska, C.
1973 s.v. *Łepkowski Józef Aleksander (1826–1894)*, Polski Słownik Biograficzny XVIII, Kraków, s. 339–343.

Beyer, K.
1856 *Album de l'exposition des objets d'art et d'antiquité*, Varsovie.
1859 *Album fotograficzne wystawy starożytności i Zabytków sztuki urządzonej przez c.k. Towarzystwo Naukowe w Krakowie 1858 i 1859*, Warszawa.

Bieńkowski, W.
1992 s.v. *Sadowski Jan Nepomucen (1814–1897)*, Polski Słownik Biograficzny XXXIV/2, Wrocław, s. 305–306.

Biernacki, A.
1986 s.v. *Przezdziecki Aleksander Narcyz Karol (1814–1871)*, Polski Słownik Biograficzny XXIX/1, Wrocław, s. 45–51.
2005 *Aleksander Przezdziecki (1814–1871). Życiorys uczonego i mecenasa*, Biblioteka Tradycji XXXVI, Kraków.

Bitner-Wróblewska, A.
2005 *Latvijas senlietu kolekciju Polijas krātuvēs vēsture / Dzieje kolekcji zabytków łotewskich w zbiorach polskich*, [w:] A. Bitner-Wróblewska, J. Ciglis, A. Radiņš 2005, s. 13–22.

Bitner-Wróblewska, A., Ciglis, J., Radiņš, A.
2005 *Latvijas arheoloģiskās senlietas Polijas krātuves / Zabytki łotewskie w zbiorach polskich*, Latvijas kultūrvēsturiskais mantojums ārzemju krātuvēs 2. Arheoloģija, Rīga.

Blajer, W.
2001 *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.
2013 *Młodsza epoka brązu na ziemiach polskich w świetle badań nad skarbami*, Kraków.

Blajer, W., Chudzińska, B.
2000 *Ein Bronzebeinring aus unbekannten Fundort in der Umgebung von Radomsko*, [w:] S. Kadrow (red.), *A Turning of Ages. Im Wandel der Zeiten. Jubilee Book Dedicated to Professor Jan Machnik on His 70th Anniversary*, Kraków, s. 47–55.

Ciglis, J., Radiņš, A.
2005 *Latvijas senlietas Polijas krātuvēs Austrumlatvijas 1. g. t. pr. Kr. –14. gadsimta kultūretniskās situācijas kontekstā / Zabytki łotewskie w zbiorach polskich na tle sytuacji kulturowej Łotwy Wschodniej od 1 tysiąclecia przed Chr. po XIV w.*, [w:] A. Bitner-Wróblewska, J. Ciglis, A. Radiņš 2005, s. 217–232.

Chochorowska, E.
2001 *Zbiory krakowskiego Muzeum Archeologicznego dawniej i dziś*, MatArch. XXXII, s. 13–18.
2010 *Nieznane łopatkowate ostrze kościane z Litwinek na Polesiu*, MatArch. XXXVIII, s. 35–41.

Czarniecki, S.
1979 s.v. *Ossowski Godfryd (1835–1897)*, Polski Słownik Biograficzny XXIV/3, Wrocław, s. 436–438.

Dąbrowski, J., Okuliczowa, Ł.
1962 *Skarb brązowy ze Stawiszyc, pow. Pińczów*, WA XXVIII/3, s. 234–250.

Drobniewicz, B., Zając, M.
1998 *Historia i prahistoria mezolitycznego kościanego ostrza z Potwiecia (Litwa)*, MatArch. XXXI, s. 5–20.

Durczewski, D.
1961 *Skarby halsztackie z Wielkopolski*, PArch. XIII (1960), s. 7–107.

Durczewski, Z.
1948 *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce. Część II (Materiały)*, Prace Prehistoryczne 6, Kraków.

Fajnhauz, D., Nosek, S.
1967 s.v. *Kirkor Adam Honory, pseud. I krypt. Jan ze Śliwina, Jan ze Ś., Sobarri, Jan Waligórski, Tułacz Sobarri (1818 lub 1819–1886)*, Polski Słownik Biograficzny XII/4, Wrocław, s. 475–478.

Gardawski, A.
1953 *Wystawa Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, SprPMA V/1–2, s. 79–86.

Gedl, M.
2004 *Die Fibeln in Polen*, Prähistorische Bronzefunde XIV/10, Stuttgart.

Gloger, Z.
1902 *Bolesław Podczaszyński*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX, tom 2*, Warszawa, s. 59–61.

Godłowski, K.
1995 *Rzadki import rzymski z IV w. z Jakuszowic*, (w:) A. Bursche, M. Mielczarek, W. Nowakowski (red.), *Nvnc de Svebis dicendvm est... Studia archaeologica et historica Georgio Kolendo ab amicis et discipulis dicata. Studia dedykowane profesorowi Jerzemu Kolendo w 60-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, Warszawa, s. 129–135.

Gołubiew, Z.
2008 *Misja Muzeum. Muzeum Narodowe w Krakowie wczoraj, dziś, jutro*, „Alma Mater" 109, s. 64–72.

Haisig, M.
1952 *Bolesław Podczaszyński sfragistyk i archeolog*, Biblioteka archeologiczna 3, Wrocław.

Jakimowicz, I.
1970 *Tomasz Zieliński i jego zbiory*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego" 6, s. 239–389.

Jakimowicz, R.
1925 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych Okręgu Warszawskiego za rok 1923*, WA IX/3–4, s. 305–330.

Kiślak, E.
1979 s.v. *Siemieński (Siemiński) Lucjan Hipolit (1807–1877)*, Polski Słownik Biograficzny XXXVII/1, Warszawa-Kraków, s. 23–28.

Kleemann, O.
1942 *Die Bronzefunde von Osterode Ostpr. und Dittersdorf, Kreis Mohrungen Ostpr.*, „Alt-Preussen" 7/1, s. 2–7.

Konarski, S.
1973 s.v. *Lubomirski Jan Tadeusz, krypt. J. T. L., T. X. L., T. Xżę L., T. L., L., XX (1826–1908)*, Polski Słownik Biograficzny XVIII/1, Wrocław, s. 58–60.
2000 s.v. *Sobieszczański Franciszek Maksymilian, krypt.: F.M.S., F. M. Sob., F. Max. S. (1814–1878)*, Polski Słownik Biograficzny, XXXIX/4, Warszawa-Kraków, s. 522–525.
2001 s.v. *Soubise-Bisier (właściwie Bisier) Gustaw Wilhelm Ludwik (1849–1937)*, Polski Słownik Biograficzny XL/4, Warszawa-Kraków, s. 623–624.

Kossinna, G.
1915 *Die illyrische, die germanische und die keltische Kultur der frühesten Eisenzeit im Verhältnis zu dem Eisenfunde von Wahren bei Leipzig*, „Mannus" VII, s. 87–126.
1919 *Das Weichselland, ein uralter Heimatboden der Germanen*, Danzig.

Kostrzewski, B.
1949 *Znaczenie Odry w pradziejach*, PArch. VIII/2, s. 248–299.

Kostrzewski, J.
1925 *O wzajemnych stosunkach kultury „łużyckiej" i kultury grobów skrzynkowych*, „Slavia Occidentalis" III/IV, s. 241–281.
1933 *La rôle de la Vistule dans la préhistorie de la Pologne*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques*, tom 1, Varsovie, s. 189–197.
1935 *Rola Wisły w czasach prehistorycznych Polski*, PArch. V/1 (1933–1934), s. 62–69.
1936 *Ś.p. Prof. Dr Józef Żurowski*, ZOW XI/1, s. 1–5.
1954 *Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce*, „Slavia Antiqua" IV, s. 22–70.
1958 *Studien über die ältere Eisenzeit in Polen*, „Acta Archaeologica" XXIX, s. 51–94.
1964 *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego i środkowego dorzecza Warty*, PArch. XV (1962), s. 5–133.
1970 *Z mojego życia. Pamiętnik*, Wrocław.

Kośka M.
2002 *Uczony, kolekcjoner i wydawca – hrabia Aleksander Przezdziecki, „starożytnik" warszawski epoki międzypowstaniowej* „Miscellanea Historico-Archivistica" XIV, s. 61–70.

Kowalczyk, J.
1981 *Starożytnicy warszawscy połowy XIX w. i ich rola w popularyzacji zabytków ojczystych*, [w:] J. Maternicki (red.), *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w.*, Warszawa, s. 157–202.

Krajewska, M.
2009 *Dzieje Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Kalendarium*, [w:] W. Borkowski (red.), *Państwowe Muzeum Archeologiczne – Informator*, Warszawa, s. 5–63.
2010a *Erazm Majewski i archeologia w Towarzystwie Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, „Światowit" VIII (XLIX)/B (2009–2010), s. 13–25.
2010b *Zygmunt Gloger – starożytnik, kolekcjoner i krajoznawca*, „Spotkania z Zabytkami" 5–6/2010, s. 68–69.

Kuśnierz, J.
1998 *Die Beile in Polen III*, Prähistorische Bronzefunde IX/21, Stuttgart.

Kutrzeba-Pojnarowa, A.
1986 s.v. *Gloger Zygmunt (1845–1910)*, Polski Słownik Biograficzny VIII/1, Wrocław, s. 80–81.

Lubomirski, J. T.
1873 *Zabytki krajowe z okresu bronzowego. Wykopalisko we wsi Raszewie*, WA I, s. 17–36.

Łepkowski, J.
1860 *Zbiór śp. Tomasza Zielińskiego w Kielcach. Oddział starożytności*, Warszawa.
1872 (J. Ł.) *Wspomnienie o Alexandrze hr. Przezdzieckim (* 1814 roku 29 Lipca † 1871 roku 26 Grudnia.)*, Kraków.

Łepkowski, K.
1887 *Aleksander hr. Przezdziecki. (Ur. 1814 † 1871 r.)*, „Biblioteka Warszawska" 1887/II, s. 167–191, 387–403.

Majewski, E.
1899 *Tak się rozpraszają zabytki krajowe*, „Światowit" I, s. 159–160.

Manteuffel, T.
1929 *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego (1807–1915)*, Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego VI/2, Warszawa.

Mierzyński, A.
1876 *Kongres międzynarodowy antropologii i archeologii przedhistorycznej*, „Kłosy" 23, nr 595, s. 339–340; nr 567, s. 297–298; nr 598, s. 378–379.

Miśkiewicz, J.
1968 *Kultura łużycka w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły*, MS XI, s. 129–208.

Mogielnicka-Urban, M.
2008 *Nagolennik typu stanomińskiego z Biejkowskiej Woli koło Biejkowa, gm. Promna, pow. białobrzeski, woj. mazowieckie na tle innych znalezisk tego typu w Polsce*, [w:] M. Mogielnicka-Urban (red.), *Opera ex Aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu przez przyjaciół, uczniów i kolegów z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*, Warszawa, s. 211–222.

Nosek, S.
1957 *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F – Nauki filozoficzne i humanistyczne" VI (1951), s. 3–502.
1960 *Zabytki brązowe z Niewiadomej w powiecie sokołowskim na Podlasiu*, MatArch. II, s. 333–347.

Orlińska, G.
2016 *Ozdoby z Warszawy-Zacisza świadectwem starożytnego brązownictwa sprzed 2500 lat*, [w:] M. Bryl, Artur Badach (red.), *Brązy warszawskie. Dzieła, twórcy, kolekcjonerzy, badacze*, Warszawa, s. 9–13, 89, 102–106.

Orlińska, G., Karczmarek, Ł.
2010 *Niepublikowane nagolenniki typu stanomińskiego*, WA LXI (2009–2010), s. 81–109.

Paegle, E.
1927 *Ārzemju muzejos*, „Latvijas Saule" 57/58, s. 631–647.

Pamiętnik wystawy...
1912 *Pamiętnik wystawy miniatur oraz tkanin i haftów urządzonej w domu własnym w Warszawie przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości w czerwcu i lipcu 1912 roku. Z przedmowami: O miniaturach – Z. Przesmyckiego, O Tkaninach – ks. Kan. Władysława Górzyńskiego i ze 126 reprodukcjami światłodrukowemi i fotograficznemi*, Warszawa.

Pawiński, A.
1876 *Listy ze stolicy Węgier*, „Tygodnik Ilustrowany" 44 (892), s. 281–282.

Podczaszyński, B.
1856 (red.) *Katalog Wystawy Starożytności i Przedmiotów Sztuki 1856 urządzonéj w pałacu w r.1856. W JW. hr. Augustostwa Potockich w Warszawie. na Krakowskiem -Przedmieściu, na korzyść Domu Schronienia Opieki Najświętszej Maryi Panny*, Warszawa.
1857 *Przegląd historyczny starożytności krajowych z powodu wystawy urządzonéj w Warszawie w r. 1856. W pałacu JW. Hr. Aug. Potockich*, Warszawa.

Poznański, K.
2004 *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagań i nadziei, tom 3: Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861*, Warszawa.

Przezdziecki, A., Rastawiecki, E.
1861 *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII. w dawnej Polsce*, seria trzecia, zesz. III i IV, Warszawa.

Rocznik Statystyki...
1929 *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*, tom VII, Warszawa.

Rocznik Zarządu...
1884 *Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1883*, Kraków.

Rożek, M.
1982 s.v. *Podczaszyński Bolesław Paweł (1822–1876)*, Polski Słownik Biograficzny XXVII/1, Wrocław, s. 74–76.

Rydzewski, J.
2005 (red.) *Pradzieje i wczesne średniowiecze Małopolski. Przewodnik po wystawie, katalog zabytków*, Kraków.

Ryszewska, K.
2012 *„Wycieczki archeologiczne" w międzyrzeczu Wisły i Pilicy jako przykład XIX-wiecznej turystyki kulturowej*

i archeoturystyki, „Turystyka kulturowa" 12/2012, s. 21–41, [www.turystykakulturowa.org; dostęp 16.05.2017].

Sadowski, J. N.
1877 *Sprawozdanie z posiedzeń ósmego międzynarodowego kongresu antropologiczno-archeologicznego w Peszcie w r. 1876 przez J. N. Sadowskiego (z dwoma tablicami)*, „Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności" VI, s. I–XXVI.

Siemieński, L.
1858 *Przegląd wystawy starożytności i zabytków sztuki urządzonej w Krakowie przez Komisję delegowana z oddziału archeologii i sztuk pięknych w c. k. Tow. Nauk. Krakowskiem*, Kraków.

Sobieszczański, F. M.
1852 *Wycieczka archeologiczna w niektóre strony guberni radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku przez F. M. Sobieszczańskiego*, Warszawa.
1876 *Bolesław Podczaszyński*, „Tygodnik Ilustrowany" nr 47 (895) z 1876 roku, s. 321–322; *Bolesław Podczaszyński (dokończenie)*, tamże, nr 48 (896) z 1876 roku, s. 347/350.

Sudolski, Z.
1970 s.v. *Krasiński Adam, pseud. Jan Przysiecki, Leon Przyłęcki, Julian Pogorzelski (1870–1909)*, Polski Słownik Biograficzny XV/2, Wrocław, s. 168–169.

Supplément...
1876 [K. Beyer] *Supplément du Catalogue l'exposition préhistoire arrangée a l'occasion de la VIII*ème *session du congrès international d'archéologie et d'anthropologie préhistoriques a Budapest. Objets trouvés dans les contrées située au nord des Carpates jusqu'à la mer Baltique*, Budapest.

Sztuka pradziejowa...
2002 *Sztuka Pradziejowa ziem polskich. Katalog wystawy*, Gniezno.

Szulc, K.
1854 *Życie Gizewiusza*, „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi" 1854/1 (LIII), s. 566–572.

Wawrzeniecki, M.
1912 *Zbiory polskie IV. Działu Wykopalisk przedhistorycznych w MPR*, „Ziemia" III/3, s. 36–37.

Węgrzynowicz, T.
1964 *Zespół ozdób brązowych z Gośniewic Nowych, pow. Grójec*, WA XXX/1–2, s. 84–86.

Wilczewski, M.
1904 *Znaleziska w Kurzelówce (pow. Uszycki, gub. Podolska). Stacye krzemienne na Podolu*, „Światowit" V, s. 181–183.

Woźny M.
2010 *Włodzimierz Demetrykiewicz (1859–1937) – pierwszy prehistoryk z Krakowa*, „Materiały Archeologiczne" XXXVIII, s. 175–192.

Wrońska, J.
1987 *Muzea prehistoryczne i zbiory prywatne w Warszawie (od przełomu XIX i XX w. do 1918 r.)*, WA XLVIII/2 (1983), s. 193–210.
1989 *Archeologia w periodykach warszawskich w drugiej połowie XIX wieku*, Wrocław.

Zaitz, M.
1981 *Zestawienie ważniejszych wydarzeń z historii Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, [w:] K. Radwański, *130 rocznica powstania Muzeum Archeologicznego w Krakowie (historia i dzień dzisiejszy muzeum)*, MatArch. XXI, s. 16–23.

Zalewski, M.
2005 *Zigmunda Glogera arheologiskās ekspedīcijas / O wyprawach archeologicznych Zygmunta Glogera*, [w:] A. Bitner-Wróblewska, J. Ciglis, A. Radiņš 2005, s. 241–257.
2010 *O kolekcjach tworzących zbiory Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Mazowsze, „Mazowsze. Studia Regionalne" 5, s. 107–128.

Zasztowt, L.
1998 *Eustachy Tyszkiewicz, 19th-Century Archaeologist and Antiquary. On his Approach to the History of the Grand Duchy of Lithuania*, „Organon" 26–27 (1997–1998), s. 31–38.

Ziemięcki, T.
1878a *Muzeum Narodowe w Krakowie. Projekt T. Ziemięckiego członka kom. Arch. Akad. Umiej.*, Kraków.
1878b *Wiadomości*, „Dwutygodnik Naukowy poświęcony archeologii, historyi i lingwistyce" 1/19, s. 477–478.

Żaki, A.
1950 *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F – Nauki filozoficzne i humanistyczne" III/1 (1948), s. 1–214.

Żurowski, J.
1927 *Skarby halsztackiego okresu z doliny Dunajca*, Prace i Materjały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne IV/I, Kraków, s. 3–112.

BRONZES FROM SŁUPIA – AN INCOMPLETE STORY

SUMMARY

The State Archaeological Museum in Warsaw (PMA) has in its collections two striking Hallstatt bronze pieces (Fig. 1) recorded as "presumably from Słupia Nowa, Kielce County" (PMA/III/5701). They had been purchased for the Museum in 1928 from G. Soubise-Bisier (1849–1937), Warsaw antiquarian, with an information that they came "from Słupia", from Wilczewski's collection – presumably Leonard Tallen-Wilczewski (1857–1933 or 1935), a Warsaw lawyer. The Archaeological Museum in Cracow (MAK) has in its keeping a group of bronzes which in the inventory registers and catalogue are provenanced to Słupia Nowa *vel* Nowa Słupia (MAK/7653). Listed under one number are three objects which correspond chronologically and typologically to the pieces now in Warsaw, and two other artefacts whose association with the same assemblage raises some reservation. All of them used to be part of the collection of Bolesław Podczaszyński (1822–1876), a Warsaw architect, archaeologist and collector of antiquities whose holdings were sold in 1880 from his heirs to the Academy of Learning in Cracow.

Both groups (the Warsaw and the Cracow one) were published as finds from Słupia Nowa, County Kielce, *vel* Sandomierz Region, by J. Kostrzewski (1964, p. 66, 67–68, fig. 87) in an article in which he presented and discussed Bronze Age and Early Iron Age metal finds from the middle and southern area of the Warta and the Vistula drainages. Basing on differences in their appearance (type of patina) Kostrzewski concluded that the bronzes originally belonged to two group finds (hoards). Hoard I supposedly included the two pieces now in Warsaw and two from the Cracow group, with a 'water' patina (Fig. 2:2.4–6), while Hoard II included the three other Cracow specimens with a green patina (Fig. 2:1). Moreover, Kostrzewski concluded that Hoard I included two almost identical spiral bracelets, one of which is at present in the Cracow, the other in Warsaw.

The present paper proposes to revisit the attribution of the bronzes of interest into two 'hoards', basing on the criteria adopted by J. Kostrzewski to see if it is fully corroborated by the history of this whole set, of which the composition in any case also raises doubts, hindering the analysis and interpretation of these finds. Additionally, analysis is made of the reasons for various shortcomings in the way the pieces were presented in the publication of Kostrzewski, with serious consequences for their attribution.

Answers to some of the questions raised, particularly those concerning the circumstances of discovery of the artefacts, and their acquisition and recording in a succession of collections (private ones at first, then public), were found in the now widely accessible archival resources of the museums in Cracow and Warsaw, as well as in the works of archaeological and historical literature from the late nineteenth and early twentieth century. Especially helpful were exhibition catalogues of antiquities and reports published in contemporary daily press and periodicals. Invaluable insight was furnished when our knowledge of the discussed bronzes was compared against the archival record in the legacy of B. Podczaszyński, now in the Museum in Cracow, and inventories of the Museum of Archaeology attached to the Academy of Learning (since 1919, Polish Academy of Learning).

What our analysis established is that the group addressed by J. Kostrzewski in his publication included three Hallstatt bronzes, definitely previously owned by B. Podczaszyński, and earlier still, by the amateur finder Józef Bałandowicz of Radom: an ankle-ring folded from a thick bronze bar (type *Stanomin*), a heavy, twisted neckring with loop terminals, a spiral ribbon bracelet which in 1852 passed F. M. Sobieszczański (1814–1878), a Warsaw historian and journalist (Fig. 2:1–3). Podczaszyński is named as owner of these pieces as early as 1856 at the time of their display at the first great exhibition of antiquities and artwork held in Warsaw. They were published in the exhibition catalogue and discussed in texts dedicated to it. Podczaszyński recorded (Fig. 5, 6) that they had been discovered in Sandomierz (the bracelet) and at Słupia Nowa (the others). In the exhibition catalogue the site of the discovery Podczaszyński described very generally as Sandomierz Region. This shows that he was not certain as to the location of discovery of these bronzes.

After B. Podczaszyński's death in 1876, but before the sale to the Academy of Learning, his collection were put into order. Index cards with descriptions of individual pieces were made out and numbered, which duplicated or supplemented notes made out by Podczaszyński – "neckring", "armlet" (spiral bracelet) and "ring" (ankle-ring), i.e. pieces known from the Warsaw exhibition, were assigned numbers 71, 74 and 124 (Fig. 6). The value of the collection was estimated, complete with extensive and general lists of the pieces and their valuation. However, as a result of errors made when identifying the artefacts and when recording the contents of the collection, upon its entry to the museum of the Academy of Learning the set of artefacts named earlier was augmented by three objects of unknown provenance, namely: a plain rod bracelet, belonging earlier to Tadeusz Zieliński, a collector from Kielce, and two fragments of obliquely grooved early medieval Balt neckrings with angular terminals (Fig. 3), presumably from the 'Livonian' part of Podczaszyński's collection. In an inventory book completed around 1890 by G. Ossowski, the whole group is described as stray finds "from Słupianowa". J. Kostrzewski, on his visit to Cracow presumably in the 1920s, personally recorded the archaeological objects placed in one assemblage by Ossowski. However, Kostrzewski had had no access to Podczaszyński's archival papers or to early inventory books or some nineteenth century publications. This led him to describe and sketch in his card file all the recorded objects as a group of ornaments from "Słupia Nowa" (Fig. 4). In his 1964 publication he had been drawing on his notes and on the photographs of most artefacts made available to him, but the latter were not explicit enough.

In the numbered card file of Podczaszyński's collection there are two more index cards, marked with numbers 237 and 238, on which were recorded two other pieces found "in the village of Słupia Nowa in the proximity of Kielce" (Fig. 7). But at present they ("arm ring" and "coil") are not to be found in the collection of the Cracow museum. The analysis of the archival documentation related to Podczaszyński's collections and evidence furnished by e.g., the catalogue of artefacts exhibited in 1876 at Pest during an international congress of anthropology and archaeology suggests that these are the same as the two pieces now found in Warsaw. The bronzes from Podczaszyński's collection, presumably also acquired from Bałandowicz, disappeared in unknown circumstances, presumably after his death, and before the sale of the collection to Cracow. It is likely that they were purchased by an unknown amateur antiquarian of Warsaw when after Podczaszyński's death, Teodor Ziemięcki (1845–1919), a member of the Academy of Learning, proposed to purchase the pieces from his collection and present them to public institutions in Warsaw in a noble attempt to prevent the scattering of this valuable collection. The predecessor of Wilczewski and Soubise-Bisier, previous owner of bronzes now in the State Archaeological Museum in Warsaw, remains unknown. It is certain only that these artefacts entered that museum only half a century later. J. Kostrzewski (Fig. 8) presumably examined and sketched them in the 1930s, when they were part of the permanent display of the State Archaeological Museum. After the war, until the time of their publication, he had had no access to them; after the wartime misadventures of the collection of the Warsaw museum the bronzes "from Słupia" were identified and

catalogued only in the early 1970s. This would explain their incomplete description and poor quality illustrations in Kostrzewski's publication which do not convey the actual appearance of these objects.

It may be concluded therefore that out of the objects which J. Kostrzewski had published as two hoards from Słupia Nowa five are pieces from the collection of B. Podczaszyński, discovered most likely near today's Nowa Słupia, in Kielce County (Fig. 2:1–3.5.6). There is no sufficient basis to attribute them to one, possibly to two assemblages (hoards). Nevertheless, the current appearance of the spiral bracelet held by the State Archaeological Museum in Warsaw (gold-brown, but with some green patina residue) and the information handed down by Podczaszyński about the original appearance of the bracelet now in the Archaeological Museum in Cracow (reportedly covered by a patina) suggest that these two almost identical ornaments could indeed have been discovered together. It is also feasible that they could have formed a set (a single find) with the other objects now in the Cracow museum, covered with a noble patina: the neckring and the ankle-ring, decorated similarly as the bracelets, with designs typical for metalwork provenaced to the workshops in the Kujawy Region. Outstanding in this group is the ankle-ring now in the State Archaeological Museum in Warsaw with a residue of a 'water' patina (which was almost fully removed during conservation), and equally importantly, a decoration characteristic for ankle rings type *Stanomin*, *Mazowsze* variant, not encountered so far in the area of Kielce and Sandomierz.

Translation: Anna Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...", (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr..." oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr..."), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski", Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej", Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA	– Kratkie soobŝeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS	– „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA	– „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– *Prahistoria ziem polskich*, tom I: *Paleolit i mezolit* (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: *Neolit* (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: *Wczesna epoka brązu* (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego* (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski* (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques", Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki", Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K. J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaâ arheologiâ" (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaâ arheologiâ" (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie", Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków", Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 872, +48 22 5044 873
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2017. Wydanie I. Nakład 300 egz.

Druk i oprawa: Drukarnia Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa